

संगीत रत्नावली नाटक.

वे. शा. सं. शिवरामशास्त्री खरे

यांनीं

केलेल्या भाषांतराच्या आधारेनें

रा. रा. वासुदेव नारायण डोंगरे

यांनीं प्रयोगाकरितां तयार केले

तें

बळवंतराव बापूजी पेंढार

यांनीं

मुंबई येथें

“इंदुप्रकाश” छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केले.

(१८६७ च्या २५ व्या आकृष्टाप्रमाणें रंगभूमीवर प्रयोग
करण्याचा व पुस्तक पुनः छापण्याचा वगैरे सर्व हक्क
मालकानें आपणाकडे ठेविले आहेत.)

सन १८८३.

Price Rs. 4-0-0

ह. क. गो. प्रकाश, २०, ले. ३५

3-

1004

Discussion

10-50

98543

प्रस्तावना.

श्रीहर्ष कविकृत संस्कृत रत्नावली नाटकाचें भाषा-
तर इ. स. १८६३ सालीं शिवराम शास्त्री खरे यांणीं
करून दक्षिणा प्रार्थना कमिटीस पाठविलें. तें वे. शा. सं.
केलासवासी कृष्ण शास्त्री चिपळूणकर यांणीं तपासून
प्रासिद्ध केलें होतें. त्यानंतर तीं पुस्तकें जरी सर्व खपून
गेलीं तरी त्याचो पुनरावृत्ति काढण्याचें कोणीही श्रेय
अद्याप घेतलें नाहीं. त्या पुस्तकाची एक जुनी प्रत
मोठ्या प्रयासानें आमच्या हातीं आली, तिच्या आधा-
रावरून सांप्रतचें नाटक प्रयोगाकरितां तयार केलें
आहे. यांत मूळच्या भाषांतरांतलें कांहीं पद्यें, श्लोक व
सावया तशाच ठेवून त्यावर चाली व राग वगैरे लिहि-
ले आहेत. कांहीं पद्यें नवीन केलीं आहेत. तसेंच
कित्येक ठिकाणीं प्रयोगाच्या सोईकरितां मूळचा कांहीं
भाग कमीजास्त करावा लागला, व कांहीं अजीबात गा-
लून टाकला आहे. रा.रा.चिपळूणकर यांनीं लिहिलेल्या
प्रस्तावनेत ते असें ह्मणतात कीं, ' उत्तर' रामचरित्र,
शाकुंतल, मालतीमाधव इत्यादि नाटकांपेक्षां रत्नाव-
ली नाटक निराळ्या जातीचें आहे. हें मर्मज्ञ वाचणारांचे
सहज लक्षांत येईल. पहिल्या प्रकारच्या नाटकांतील नायक
व नायिका यांचे स्वभाव उदात्त असून, त्यांचें भाषण व

आचरण विशेष प्रौढ, गंभीर व धर्मशील आढळतें; रत्ना वलीतला प्रकार कांहीं निराळाच होय. ह्यांतील पां सुस्वभाव व प्रतिष्ठित खरी; तथापि त्यांचा कल थट्टा मस्करी, ख्याली, खुशाली ह्यांकडे विशेष; व त्यांच्य भाषणांत व आचरणांत गंभीरपणा व पोक्तपणा कमी आणि रंगेलपणा अधिक, असें भासतें. ह्या नाटकांत चित्तास सर्वथैव धेधून धेऊन त्यास कळवळ आणणारा अशा प्रकारचा विप्रलंभरस किंवा करुणारस नाही; तथापि मनोरंजक व खुबीदार अस विनोद, तसेंच संविधानकाचें, लणजे गोष्ट रचण्याचें चातुर्य व चमत्कार इत्यादि गुण ह्यांत उत्तम आहेत. या त्यांच्या लिहिण्याप्रमाणेंच किंबहुना जास्तीच अस रंग प्रयोगसमयी उत्पन्न होतो असें प्रेक्षकांच्या अनुभवास येईल अशी खात्री आहे, तथापि केलेल्या श्रमाचें साफल्य कितपत झालें हें पाहणें रसज्ञांकडे सोपवितों.

सेक्रेटरी

बांबे रायल आपरा कंपनी.

मुंबई,

२६ मे १८७८ इसवी.

संगीत रत्नावली नाटक.

अंक १ ला.

मंगलाचरण.

सूत्रधार— पद—(भूपकल्याण दादरा.)

विघ्नहरा, करुनि त्वरा, रंग भरा, दंग करा, सभा-
जना दयाघना ॥ ध्रु० ॥ विघ्न० ॥ कमलनयन क-
मलावर, कमलासन, हरिहरादि करिती वंदना ॥
वि० ॥ १ ॥ वक्रतुंड, उदरचंड, त्रिशुल दंड हस्ति
सदा, गाति पदा दयाघना ॥ वि० ॥ २ ॥ वानुं
किती विभव तुझे, वासुदेवकवनसुमन, घेई रुपा-
घना ॥ विघ्न० ॥ ३ ॥

पद—(यमन कल्याण त्रिवट.)

करि उत्कंठा त्वरा जयेला, मार्गे फिरवी लज्जा,
सखीजनानीं उपदेशुनियां, केलि पुन्हा जी
सज्जा ॥ करि० ॥ ध्रु० ॥ कांत देखुनी पुढें
मागुती, भय कंपित जी होई, हंसूनियां तें शंभू
तीतें प्रेमालिंगन देई ॥ करि उत्कं० ॥ १ ॥

पापरि चित्तीं विरुद्ध वृत्ती प्रथम समागमकालीं,
झगडति जीच्या कल्याणा ती देवो गिरीश-
धाली ॥ करि० ॥ २ ॥

पद—(काफी जिल्हा दादरा.)

पूजनार्थ सुमनपात्र हातीं घेउनी, जगज्जनक
प्रेमभरें नयनीं पाहुनी, जगज्जननि पतिशीर्षीं
फेंकि लक्षुनी, पुष्पांजली दिव्य असो सुम-
गदायिनी ॥ पूजना० ॥ १ ॥

असो; फार विस्तार नलगे, आतां सर्व पात्रांची सिद्धता करून
आ सभेची इच्छा पूर्ण करतो. सकल सभाजनांचीं मनें एकडे
लागलीं आहेत असें दिसते. कारण कीं:-

श्लोक—(केदार.)

श्रीहर्षासम बुद्धिमान् कविसभा हेही गुणग्राहिणी,
लोकीं भावड घत्सराजचरितीं नाट्यांत मी अग्रणी ॥
कीं एकेक समर्थ वांछितफलप्राप्तीस आहे पहा,
मद्गर्भें अवघ्याच एकवटल्या गोष्टी इथें ह्या अहा ॥ १ ॥

बरें असो; आपल्या प्रियेस हांक माळून गायनास आरंभ क-
रावा हें ठीक. भायें, पडद्यांनील तयारी झाली असल्यास एकडे ये-

नटी—प्राणनाथ, काय आज्ञा ?

सूत्र०—प्रिये, वसंतोत्सव वर्णन करून सभाजनांचें मनोरंजन
कर.

नटी—ठीक आहे; गावें.-

पद—(वसंत त्रिवट)

पहा पहा मदनमहोत्सवाची, सुखकर शोभा नयनीं दि-
सती ॥ पहा ० ॥ ध्रु ० ॥ नरनारीजनसमूह मिळाले, नागा-
परिचे खेळ काढिले, धूम उडाली गावनाची ॥ पहा ०
॥ १ ॥ कामी कामिनी वारुणी सेवुनि, रतिसुखविलास
भोग भोगुनी, पूर्ण करीती होस मनाची ॥ पहा ० ॥ १ ॥

पद—(काफ़ी होरी.)

मारिती रंग पिचकारी, टाकिती गुलाल रंग नरनारी ॥
मारि ० ॥ ध्रु ० ॥ तालसुरांनीं गाती होरी, नाचती
गणिका सुंदरी, ढोलमृदंग मंजुळ वासरी, याजति
ताल तुतारी ॥ मारिती ० ॥ १ ॥

सूत्र ०—प्रिये ! तू फार चांगले गायन केलेंस; आतां नर्तनाचें स-
भाजनाचें मन तृप्त करवें अशी माझी इच्छा आहे, ती
पूर्ण कर.

नटी—(किंचित् स्तब्ध राहून उभासा टाकून.) नुमचें ठाकून आहे!
तुझी निश्चिन् अहां, तर स्वनाच कां नाचत नाही ? भी हत-
भाग्या ! मला नाचणें कोठून सुचणार ? माझी एकुलती एक
मुलगी नीही तुझी एका दूर देशीं गढणारास बेऊं केली
आहे. त्यामुळे माझें चित्त ठिकाणावर नाहीं.

सूत्र ०— पद—(वसन्त त्रिवट.)

सुदूरदेशीं राहें जरि पती, विवाहचिंता कां ही चिंत्ती
॥ ध्रु ० ॥ अन्यद्वीपापासुनी आधीं, जलधीमध्यापासुनी
तद्विधी, अभिमत आणुनी देशल हातीं ॥ सुदूर ० ॥ १ ॥

(पडद्यापलीकडे शब्द होतो.) शाबास ! सूत्रधारा! शाबास ! !
 असेंच आहे, यांत काय संदेह ! " सुदूरदेशीं राहिए जरि पती "
 (हें पद्य पडद्यात झणतो.)

सूत्र ०—प्रिये ! आतां उशीर का !

पद—(धमार.)

धाकुटा मम बंधु आला, भूमिका यौगंधरायण,
 अंगिकारुनि सज्ज झाला, अंतरंगीं जाउनि या,
 वेश घेऊं सिद्ध होऊं, रंगभूमी शोभनाला ॥ १ ॥

(दोघे जामात.)

(तदनंतर यौगंधरायण येतो.)

यौगंधरायण—असेंच आहे, यांत काय संशय !

पद—(वसन्त त्रिवट.)

" सुदूर देशीं राहिए जरि पती " हें पूर्वीक पद्य पुन्हां झणतो.

पहा सिद्धाचें वचन सत्य मानून आहों तिंव्हाल-
 द्विपाच्या राजाच्या कन्येस मागणी घातली व त्या राजानें
 ही आमच्या झणण्यास स्कार देऊन ती जलमार्गानें
 पाठविली, परंतु वाटेंत तांकां फुटलें असतां त्या मुलीस
 एक फळा सांपडला, मग ती त्यास धरून पाण्यांत तरत
 असतां तितक्यांतच त्या द्विपाहून ह्या कौशाकीनगराचा
 एक वाणी येत होता त्याच्या दृष्टीस ती पडल्यावरून
 त्याणें निला आपल्या तारवावर घेऊन येथें आणिलें,
 तसेंच तिच्या गळ्यांत भस्मूय रत्नमाला होती ती तशी-
 च्या तशीच राहिली. इतकी गडबड झाली असतां ती
 कोठें गमावली नाहीं, तेव्हा ह्या सर्वा गोष्टी ज्या एकत्र
 पडल्या त्या अन्यथा कोठून घडत्या ? आमच्या स्वामी-
 चा सर्व प्रकारें अभ्युदय होत आहे. आतां ही कन्या

राणीसाहेबांचे स्वाधीन करून ठेविली हंही मी उत्त-
मच केलें. आणखीही मला अशी गातमी लागली आहे
कीं, आमचा बाभ्रव्यनामा कंचुकी व सिंहलेश्वराचा
प्रधान वसुभूती हे ताहें फुटण्यामुळें समुद्रांत बुडत
असतां कष्टानें तीरीं लागून आर्क्षी कोशलेश्वरास जिक-
ण्याकरितां रुमण्वाननामक सेनाधीपति पाठविला आहे
त्याच्या लष्करांत येऊन मिळाले आहेत. ह्यावरून उच-
ललेलें स्वामिकार्यसिद्धीस गेल्यासारखेंच आहे, तथापि.---

पद—(पिलू जिल्हा दादरा.)

स्वामिकार्यभाग कठिण ह्वातीं घेगला ॥ ध्रु ० ॥

दैव सहाय काय उणें कार्यं सफलतेला ॥

नाहिं विचारिलें धन्या तृदय धरित भीतिला ॥ १ ॥

(इतक्यांत पडद्याच्या आंत शब्द होतो.)

(ऐकून) ज्या अर्थी पौरजन मूर्दंगादि वाजे वाजवून आनंदानें
मधुर गाणीं गाताहेत, त्या अर्थी मदनोत्सवानें वाढलेला नाग-
रिक जनांचा आनंदविलास पहाण्याकरितां महाराजांची स्वारी
वरवाजावरचे दिवाणखान्याकडे जात आहेत वाटनें (वर वाहून)
अरे! सरकार गेले दिवाणखान्यांत.

पद—(वसन्त त्रिवट.)

मोठा जिवलग मित्र वसन्तक, ज्याचा जो रतिशाली,
जनीचर्त्तीं जो वसे जयाची, विग्रहकथा निमाली,
जाणां स्वमहोत्सव देखाया, उत्कंठित बहु झाला,
वत्सराजरूपानें साक्षात् काय मदन हा आला ॥ १ ॥

असे; आपण घरीं जाऊन राहिलेला कार्यभाग सिद्धीस नेण्या-
ची मसलत योजावी. (निघून जातो.)

(नायक वसन्ती पोषाक करून राजा व त्याचा मित्र वसन्तक व दोघे येतात.)

राजा—मित्रा वसन्तका !

विदू०—काय आज्ञा महाराज ?

राजा—हा कशी मौज आहे ती.

दिंडी—(पिलू जिल्हा दादरा.)

प्रतापें म्यां जिकिला शत्रुवार ॥ योग्य सचिवीं
ठेविला कारभार ॥ लालनानं संतोष जनां केला ॥
सर्व त्याचा उपसर्ग लया नेला ॥ १ ॥ रूपवंती
जायाहि वसंताचा ॥ समय माझा तूं सखा तोच
साचा ॥ धरो चित्तीं कंदर्प सुखें हाव ॥ मला
वाटे माझाचि महोत्साव ॥ २ ॥

विदू०—मित्रा ! तूं व्रणतोस तें तर खरेंच. पण मी भसें समजतों
की, हा महोत्सव तुझा नव्हे आणि त्या कामदेवाचाहि
नव्हे; तर हा मज एका ब्राह्मणाचाच आहे. कां कीं तूं
राजा असतो मज गरीबाबरोबर आज इतक्या मित्र-
भावानें आणि बरोबरीनें वागतोस.

राजा—(अवलोकून करून) बहो ! हे पौरजन आनंदाच्या अत्यंत
रंगीत आले आहेत आणि छामुळें कौशवी नगराला तरी
किती शोभा आली आहे पहा !

पद—(वसन्त त्रिवट.)

भरगजा जन घेउनि हातीं, एकमेकांवरि फेंकितो ॥ धु० ॥
अंबरीं तत्कण जें फांकती, बालरविसम दिसती कांती ॥ २ ॥
झाडें कैकर चंपकादिही, फुलुनि चहुंकडे शोभा देती ॥ २ ॥

संगीत रत्नावली नाटक.

पद—(शिंझोटी त्रिवट.)

वसन्तिवेशा सुंदर भरजरी, सजल्या नटल्या
तरुणी नारी ॥ वस० ॥ ध्रु० ॥ राजपथि त्या
डुल्लत चालती, टवटवि बहु नूर मुखावरी ॥
वस० ॥ १ ॥ हेमरसें ही केवल सजली, कौशांबी
जणुं दिसे अमरपुरी ॥ वसन्ति० ॥ २ ॥

पद—(काफ़ी होरी.)

अनिवार रंग पिचकारींतुनि जल पडे आंगणी ॥
आनि० ॥ ध्रु० ॥ कर्दम झाला त्यांतचि नाचती,
कुणि गणिका नागिणी ॥ मदनपिडायुत स्त्री-
शिखावसाने सिंदूर गळत, वाटे सडे पसरले
धरणी ॥ अनि० ॥ १ ॥

विदू०—(पाहून) हे प्रिय मित्रा ! हाही एक चमत्कार पहा-
चतुर पुरुषांनीं चिपनळ्या भरून रंग आंगावर फेक-
ला असतां वारांगना मधुर सीत्कार करून कश
मौजेनें खेलतहित !

राजा—(पाहून) मित्रा ! पहाण्यांत तूं रसिक आहिस खरा.—

श्लोक—(मांड.)

वेगें बुका उधळितां तम दाट झालें
जो त्यांत दृष्टमणि भूषण कांति जालें ॥
शृंगें फणाकृति वरी उचली अनेक पाताळ
हा स्मरवि आज मुजंग-लोक ॥ १ ॥

विदू०—(पाहून) मित्रा ! ही पहा आपली मदनाचा दासी चून-
लतिकेसहवर्तमान मदनाच्या भरात गुंग होऊन ठुम-
कत ठुमकत इकडेसच येत आहेत.

(दोघी नाचत व गात येतात.)

पाहिली.— पद—(बसन्त त्रिवट.)

मदनाचा प्रिय दूतचि आहे, तो हा दक्षिणवायू
वाहे ॥ मद० ॥ ध्रु० ॥ आम्रतखला कुसुमित
करितो, मानिजनाचा मान हारितो, विकसित
करितो, वकुला शोका ॥ मदनाचा० ॥ १ ॥
प्रियजन मिळणी उत्सुक लोकां, वाटपहा-
या धीर न राखी, विगहिजनाला करि बहु
दुःखी ॥ मद० ॥ २ ॥

दुसरी.— पद—(कलिगडा दादरा.)

मधुनाम मधुमास मधु कामिजनमना ॥ ध्रु० ॥
मृदुल करि आर्धि मग मीनकेतना ॥ सभय मिळे
सहज सोडी कुसुममयीबाणा ॥ १ ॥

(नाचतात)

राजा—(पाहून) अहाहा !! किती तरी मधुर यांचा कीर्तारस !
पहा काय मौज दिसत आहे ती !—

पद—(दादरा.)

मस्तकींची जाहली मुक्त वेणी ॥ ध्रु० ॥ दामशो-
भा गेलीच कीं उडोनी, मत्त होऊनी स्वस्थ

नाचताती, पाणि पैजणही द्विगुण वाजताती ॥१॥
हार कंठीचा खात बहुत झोले, फिरफिरोनी
देत तो उरा दोले, भार भारी जाहला कुचमु-
गाचा, लवे तेजें बारीक मध्य साचा ॥ २ ॥

विदू०—मित्रा ! त्या दोघी केवळ नाचून आहोत, त्या-
मध्ये नाचून गाऊन हा मदनमहोत्सव साजरा करतो.
का ! जाऊ का !

राजा—(हसून) खुशाल जा; माझी ना नाही.

विदू०—बरं तर, जातो. (दोघींमध्ये जाऊन नाचतो.)

अगे मदनिके ! बगे चूतलतिके ! मलाही एक ओंवी गावयास
शिकीव.

मदनिका—हा वेड्या ! ही ओंवी नव्हे.

विदू०—तर काय आहे ग ?

मद०—अरे ! झाला ख्याल हाणतान.

विदू०—काय ? खावयाचें काय हाणयेस ?

मद०—काय ! मेढ्याच्या ध्यानीं मनीं खाणिंच भरलें आहे. अरे
भटा ! हा ख्याल, ख्याल, हा गावयाचा, खावयाचा नव्हे.

विदू०—असे का ? (नाक मुरडून) तर हें केवळ गावयाचें आहे,
खावयाचें नाही. तर मला नको हें मेलें ! ! मी आपल्या
मित्राबरोबर जाऊन बसेन तेंच बरें. कोणाला हवा
तुझा ख्याल न विल. (असें हाणून जाऊ लागतो, त्या
ग्याम ओढतान.)

मद०—अरे भटा ! जातोस कुठें ? ये; आपण येथेंच खेळू.

विदू०—अरे ! मला ह्या ओढतान. (पळून ओरडून राजाजवळ
जातो) मित्रा मी जाऊन नाचलों, खेळलों काहीं
पळालों नाही.

चूतल०—मदनिके ! आपण बहुत पैळ खेळलों, चळा आतां
महाराजास राणीसहिवांचा निर्गोष कळवूं.

मद०—बरे तर, असेंच कहूं; (जवळ जाऊन) महाराजांचा जय-
जयकार असो. महाराज ! देवी आज्ञा करीत आहे कीं,
(अर्घेच बोलून थांबते) नाहीं नाहीं, आम्ही भक्ततेच
बोललों ! देवी विनंती करित आहे कीं;—

राजा—(हंसन) मदनिके ! देवी आज्ञा करतें हेंच बोलणें चांगलें
आहे, त्याच आज मदनमहोत्सवांत असें बोलणें फारच
शीर्भते. सांग बरं देवी काय आज्ञा करिते ती.

विदू०—हं, सांग सांग ए बटकीचे पीगी ! काय देवी आज्ञा
करते आहे ?

दोधी—राणीसहिवांची अशी विनंती आहे कीं, आज मी मकर-
दोद्यानांत जाऊन.

पद—(राग जिल्हा धुमाली.)

रक्ताशोकीं असुनि करावें पूजन पंच-
शराचें, यास्तव आपण श्रम कीं व्यावे
मजपाशी येण्याचे ॥ १ ॥

राजा—मित्रा ! काय बोललें ? एका उभवात दुसरा उभवा
प्राप्त झाला.

विदू०—ऊठ ऊठ, चळ लवकर. तिकडे गेल्यावर मज गरीब
ब्राह्मणाला एकाडे वायन मिळालें तर मिळेल.

राजा—मदनिके ! तूहि देवीस सांग कीं, लुड्या आज्ञेप्रमाणें रा
मी मकरदोद्यानांत आलों. (दोधी जातात.)

राजा—मित्रा ! मला मकरदोद्यानाची वाट दाखीव.

विदू०—असैं इकडून यावें महाराज ! हेंच मकरंदोद्यान; चळावें
भांत.

राजा—मित्रा ! तूं रुढें चल. '

विदू०—(विस्मयानें) मित्रा ! पहा ही मकरंदोद्यानाची शोभा.

राजा—पद—(उद्धवा श्रांतवन कर जा, या चालीवर.)

मित्रा हे विचित्र शोभा, या मकरंदोद्यानाची ॥ ध्रु० ॥

मलयानिल मंजुळ वाहे, आम्नादिक कंपित झाले ॥

लुसलुसित कोमल कैसे, त्याजा हे पल्लव फुटले ॥ १ ॥

पुष्पांचे केसर हलती, त्यापासुन रेणु उडाले ॥

आकाशीं जाऊन भरले, शोभा ते देते छताची ॥ २ ॥

नानाविध पुष्पें फुललीं, त्यांचे हें परिमल सुटती ॥

व्यावयास मकरंदाला, भोंतालीं मधुकर फिरती ॥ ३ ॥

गुंजारव मंजुळ कैसे, आनंदें बहु करिताती ॥

त्यामध्यें मिश्रित झाली, वाणी ते मधुर पिढाची ॥ ४ ॥

पद—(कल्याण धुमाळी.)

आरक्त किसलय पहा कसे कोमल दिसती ॥ ध्रु० ॥

ध्रुमर गुंजारव वारि करिती, त्यांतुनि मधु घेती ॥ १ ॥

मलयागत वायुनें वृक्षहि डुलती, मधुच्या संगें

तरुवर सारे प्रमत्तहि दिसती ॥ आरक्त० ॥ २ ॥

पद—(विभास धुमाळी.)

मधुगुळण्या टाकिती तरुतळीं, आसमंतीं तेणें

झाल्या पुष्पित ह्या बकुली ॥ ध्रु० ॥

चंपकपुष्पें तशीं मधुयुत, तरुणी कणीं आभरणासम
सुंदर ही शोभती ॥ मधु० ॥ १ ॥

पद—(बागेसरी बहार त्रिवट.)

अशोक पादाहतीत होती, नूपुरांची मंजुळ ध्व-
नि ती ॥ ध्रु० ॥ झंकारातें ऐकुनि श्रवणीं, अनु-
कारातें भुंग करीती ॥ अशो० ॥ १ ॥

विदू०—मित्रा! भ्रमरांनीं केलेलें नूपुरशब्दाचें अनुकरण नव्हे.
तर देवी वासवदत्तेच्या हासीच्या पायांनील पैंजणच खरी.
खरी वाजत आहेत.

राजा—मित्रा वसन्नका! तूं खरें नाडलेंस.

(वासवदत्ता, कांचनमाला व सागरिका येतात.)

वासवदत्ता—कांचनमाले ! मला मकरंदोगांनाची वाट दाखीव.

कांचनमाला—भाज्ञा, वाईसाहेब ! या वाटेनें असें इकडून पावें.

वास०—(पुढें जाऊन) अग कांचनमाले ! भगवान् कामदेवाची
पूजा ज्यावर मला करावयाची तो तांबडा अशोक अझून
किती तरी दूर आहे वाई.

कांच०—वाईसाहेब ! हा जवळच आहे. आपण नाहीं का पाहिला
अझून ? तो तांबडा अशोक दिसतो आहे, तेथेंच वाईसाहेब
पूजा करावयाची.

वास०—चल, निकडे आपण लवकर जाऊं.

कांच०—पावें, या वाटेनें वाईसाहेब !

वास०—हाच तो तांबडा अशोक. येथेंच मला पूजा करावयाची
माझीं उपकरणीं व पूजासाहित्य इकडे आण.

साग०—वाईसाहेब ! हें सर्व सिद्ध आहे.

वास०—(पाहून रागांने) काय तरी सुस्तपाणा चाकरमाणसांचा हा! ही कशाळा बगवेर आणिली? ज्यांच्या दृष्टीस पडूं नये हाणून मी पराकष्टेची जपतें त्यांच्याच समोर आज मेल्यानीं हिला आणलें. (उघडपणें) सागरिके तूं ग कशासाठीं इकडे आलीस? आज मदनोत्सवांत सर्व चाकरमाणसें गुंतलीं असतां मैनेला टाकून इकडे येण्याचें काय प्रयोजन? जालवकर माघारीं व तिलासभाळ. पूजा-साहिब्य काचनमालेच्या स्वाधीन कर.

साग०—आज्ञा बाईसाहेब! (कांहीं पावले जाऊन) (आ-णाशीं) मैना तर मी सुसंगतेच्या स्वाधीन केली आहे. तेव्हा आतां निजविषयी काळजी नाही. तशा-तून माझ्या मनातही हें कौतुक पहावयाचें आहे. माझ्या पित्याच्या मंदिरांत दर वर्षीं जशीं मदनपूजा करतात तशीच येथें करतात किंवा येथली रीत निराळी आहे हें समजेल. तर आतां त्या झाडा-च्या आड उभी राहून पाहतें. अशाून पूजेला अवका-श आहेसा दिसतो. तर पूजासमय होईपर्यंत मीही भगवान् अनंग याची पूजा करावयासाठीं फुलें घेंचतें

वास०—अग काचनमाले! अशोक वृक्षाखालीं कामदेवाची स्था-पना कर.

कांच०—आज्ञा, बाईसाहेब!

विदू०—पैजणाचा शब्द थांबला: • यावरून राणीसाहेब अशो-कवृक्षाखालीं येऊन पोहोचल्या वाटतें.

राजा—तुझा तर्क बरोबर आहे. पहा कशी देवी दिसते ती.—

पद—(राग जिल्हा धुमाळी.)

कुसुमापरि ही सुकुमारा, धरिते रुशकाटि सुंदरा ॥

पार्श्वस्थित जणुं कामाची, काय ही धनुर्यष्टी साची ॥२

तर चल आण पुढें जाऊं (जवळ जाऊन) प्रिये वासवदत्ते!
वास०—(पाहून) काय ? महाराजांची स्वारी आली ! महाराजांचा जयजयकार असो ! ! हें आसन घातलें आहे. यावर प्राणनार्थीनी बसवें.

(राजा आसनावर बसतो.)

कांच०—वाईसाहेब ! कुंकुमचंदन व पुष्प घेऊन कामदेवाची पूजा करावी.

वास०—पूजासाहित्य इकडे घेऊन ये.

(कांचनमाला पूजासाहित्य आणून ठेविते. वासवदत्ता कामदेवाची पूजा करते.)

राजा—प्रिये ! या वेळेस तूं कशी दिसतेस ?—

पद—(लावणीच्या चालीवर.)

नुक्तिच न्हाउन आलिस तेणें कांति पडे देहाची ॥

प्रभा फांकते जशि कुसुंबी शालूच्या पदराची ॥ १ ॥

बसती अशोकाजवळ कराया पूजा पंचशराची ॥

कोमल पल्लव मुक्तलता तूं शोभसिगो कल ताची ॥ २ ॥

कांच०—वाईसाहेब ! कामदेवाची पूजा झाली ; आतां आपल्या पतीचा पूजास्वरूप करवा.

वास०—बरें, आण इकडे, तो हार मुरा आणि केशरी गंध.

कांच०—हें घ्या सर्वे वाईसाहेब !

(वासवदत्ता पूजा करते.)

साग०—(आपणाशी) काम तरी मी वेडी ! फुलें वेंचण्याच्या नादांत उशीर झालेला समजला नाही. पूजा आटपली की काय कोण जाणे ! बरें तर, ह्या सिंधुवार वृक्षाच्या भाड उभी राहून पहावें. काय ?

पद—(दादरा.)

कामदेव नूतन हा आजि देखिला, मञ्जनकां-
राःपुरांत काम पूजिला ॥ देहधारि कांहि नव्हे
चित्रिं लीहिला ॥ का० ॥ १ ॥

पद—(जोगी दीपचंद)

कुसुमायुधा मी प्रणाम करितें, सुभगा देवो तव
दर्शन तें ॥ ध्रु० ॥ वानूं किती या सौंदर्यतें,
सार्थक वाटे मन्त्रपनांत, पुनः पुन्हा मन धांवचि
घेतें ॥ कुसु० ॥ १ ॥

पण करायचें काय ? कोणी पाहिलें नाहीं तोंच निघून गेलें
पाहिजे. गमती उपयोगी नाहीं.

कांच०—आर्या वसन्तका ! इकडे ये. बाईसाहेब वाण देनात
तें घे.

विदू०—कोठें आहे तें ? हा मी आलों.

वास०—(वसन्तकाची पूजा करून वायन देणे.) आर्या वसन्त-
का ! हें घे.

विदू०—तुझें कव्याण असो.

(पडद्यांत स्तुतिगठक गातात.)

पद—(पूर्वी त्रिवट.)

दे प्रभो दर्शन सादर तें ॥ ध्रु० ॥

भक्तगिरीला दिनकर गेला देऊन तेजही तें ॥ १ ॥

सभे मिळाले नृपजन सारे वाट कीं पहाती ते ॥ २ ॥

कमलकांतीहर तव चरणाच्या सेवनीं लालस ते ॥ ३ ॥

शुद्ध बिजेच्या चंद्रापरि तुज पाहूं उत्सु रुते ॥ ४ ॥

उदयन दर्शन उदित विधूपरि विशेष त्या गमतें ॥ ५ ॥

साग०—काय ? (मागें पाहून)

पद—(बसन्त त्रिवट.)

तो हा उदय न नयनि देखिला, ज्यासंगें मम
परिणय ठरला ॥ ध्रु० ॥ पराधीनता व्याधी देहा,
कंटाळे मन शरीर रोहा, परि पाहुनियां सुंदर देहा,
देहाचा मनि लोभ ऊठला ॥ तो हा० ॥ १ ॥

राजा—काय सूर्यास्त झाला ? उत्सवामध्ये आमचें मन गुंतल्यामुळें
संध्याकाळ झालेलाहि आम्हांस कळला नाही.

पद—(कल्याण दादरा.)

धवलप्राची सुचवी चंद्र, उदयगिरीवरी येत ॥ ध्रु० ॥
पांडुर मुखपुवतीविरह जेवीं स्पष्ट दर्शवीत ॥ १ ॥

(सर्व निधून चालूं लागतात.)

साग०—काय ? दैवी निघाली वाटतें; मला ह्याकडे पुरतें पहावयास
ही मिळाले नाही.

पद—(जोगी धुमाळी.)

हर हर बल्लभ पाहिन काय, पुनरपि या नयनीं ॥ ध्रु० ॥
देखिल्याविण पाचें मुख, कैसें होईल मजला सूख ॥
जैसा रंभेचा तो रूख, पावे दुःख जल नसतां ॥ हर० ॥ १ ॥
इच्छा होते मनि कीं फार, ह्यासि देखिन वारंवार ॥
वाइट करतें हे मी चार, कैसा विचार करूं आतां ॥ २ ॥

हृतभाग्याची लणुनी आज, पाहूं न शकें तो नरराज ॥
झाली मजला बहु ही लाज, तारीं मजला देवा तूं ॥ ३ ॥
राजा—प्रिये ?

पद—(मालकंस त्रिवट.)

विधुगर्वहरे वदने तव अरविंदें जित असती ॥ ध्रु० ॥
तेणें गतप्रभ अशीं कशीं पहा प्रिये हीं दिसती ॥ १ ॥
तव दासीच्या मधुरा गीता परिसुनि भ्रमरी विरती ॥ २ ॥
होउनि लाजित कमलमुकुलीं जाउनियां लपती ॥ २ ॥
(सर्व जातात.)

प्रथमोक्तः समाप्तः ।

अंक २ रा.

(रंगाचा करंडा, कमलें आणि फलीं हातांत घेऊन)
(कामपिंडीत होत्साती सागरिका येते.)

सागरिका—(आपणाशीं)

पद—(मांड दीपचंदी.)

मूढा तू दया काय लणावें, दुर्लभ तें त्वां कां इच्छावें ॥ ध्रु० ॥
या योगें सुखशांती तीतें, मुकशी यरिशी संतापातें,
किती निष्ठुर तुज काय लणावें ॥ मूढा० ॥ १ ॥

तदया, असें वेळें होऊं नकोत. अरे! तसल्या त्या दुर्लभ जना-
वर प्रेम ठेवून त्यांत तुला सुख काय व्हावयाचें आहे? म्हा वेजे-
ण्यामुळे तुला जन्माचें दुःख मात्र होईल.

पद—(कलिंगडा दादरा)

वाढलेंस ज्यासंगें त्याजिशी काय त्याशीं ॥ ध्रु० ॥
क्षणिक परिचयास भुलुनि भोह पावशी ॥ १ ॥
भीरु काय ह्मणशी मला फार बरळशी ॥ २ ॥
हे भगवना कुसुमायुवा!—

पद—(कलिंगडा त्रिवट.)

मदना कां छळिशी, मला तूं ॥ ध्रु० ॥
देव दैत्यही जिकुनि सारे, विजया मेळविशी ॥ मला ॥ १ ॥
वीरांचा तूं नायक जाणुनी, शरण असे तुजशीं ॥ २ ॥
बबला स्त्रीतर शस्त्र धराया, नाहीं लाज कशी ॥ ३ ॥
अथवा तुजला काय ह्मणावें, अनंग तूं असशी ॥ ४ ॥
तुझ्या निमित्तें मरणचि माझ्या, आलें भोगाशीं ॥ ५ ॥

येथें कोणी आलें नाही तोंपर्यंत ह्या फळीवर बावड्या माणसाचें चित्र काढून त्याकडे पोटभर पाहून घेतें. नंतर जें करावयाचें तें करीन. त्याची मूर्ति मनांत बाणूं लागलें ह्मणजे कामसंचार उत्पन्न होऊन माझीं बोटें काणूं लागतात. त्या प्रियकराचें दर्शन होण्यास दुसरा उपाय नाही; यास्तव मला कसें तरी करून त्याचें चित्र काढिलें पाहिजे.

(इतक्यांत सुसंगता येते.)

सुसंगता—खरेंच तें, हेंच कोळीचें वन. येथेंच माझी मखी असेल; बरें, आत जातें ह्मणजे दिसेल. (विस्मयानें पाहून) हा तर मोठ्या प्रीतीच्या भरात अनंकरण लावून काही लिहीत आहे. मी जवळ आलें तरी इकडे पहात नाहीं. असो; आतां इच्या दृष्टीवैगळी अभी राहून पाहतें (हर्षानें मनांत) काय हिनें आपल्या महाराजाचें

चित्र काढलें आहे. शाबास! सागरिके, शाबास !!
ठीकच आहे. राजहंसी कमलाकरास टाकून
वुसऱ्या ठिकाणी कशी वरं रमेल.

साग ०— पद—(भूपकल्याण धुमाली.)

प्रियजन लिहिला खरा परंतु, मलयनांतुनि ख-
ळखळ वहाती अश्रुच्या धारा ॥ जिवलगचित्रा-
कडे न पहावे दुर्भाग्येच्या दै गीऐसें लिहिलें कां
ईश्वरा ॥ १ ॥

(सुसंगतेला पाहून फळी झांकिते.)

कोण सुसंगता ? सखे ! ये येस येथें.

सुसं ०—(मनांत) काय ? मला पाहून हिमें फळी झांकीली ! असो ;
झांकीना कां (फळी हिचकून घेते) सखे कोणगे तूं येथें
हा काढला ?

साग ०—ज्याचा सांपत उग्राह चालला आहे तो भगवान् कामदेव.

सुसं ०—केवढें ग हें तुझें चातुर्य ? तूं चित्र काढलें खरें, पण ओकें
दिसतें, तर मीही धाडवळ रनीचें चित्र काढून बाला
शोभवितें (कलम घेऊन चित्र काढते.)

साग ०—(पाहून रागानें) भग सुसंगते त्यां कशासाठीं येथें माझें
चित्र काढिलेंस ?

सुसं ०—(हंसून) सखे ! उगीच कां गजवर रागावतेस. ज्या प्रका-
रचा त्यां कामदेव लिहिला त्या प्रकारची मीही रति
लिहिली. भग वेडे ! भलतीच शंका मनांत आणून चोर-
तेस कां ? खरी गोष्ट असेल ती सांग मी कां तुझी
गोष्ट फोडीन ?

साग ०—(मनांत) प्रिय सखीनें ताडलें खरें. कसें करावें आतां ?
(सुसंगतेचा हात धरून डोळ्यांत पाणी आणून) हे

प्रिय सखी! मला मोठी लज्जा वाटते, तर ही गोष्ट कोठे फुटणार नाही असे तू कर.

सुसं०—सखे ! तू लाजुं नकोस ? तुझ्या सारख्या कन्यारत्नाचें मन भशा उत्तम पुरुषावर बसावें हेंच योग्य; तथापि ही गोष्ट कोणासही कळणार नाही अशी भी तजवीज ठेवतें. तू भिऊं नको. पण वाई ही भेधावनी जवळ आहे. ही एकपाठी आहे. हिचें मात्र मला भय वाटतें. कोण जाणे ही आमचें भाषण ऐकून तें कदाचित् कोणापुढें बोलेल ? घाखेरीज दुसरें कोणतेंही भय नाही.

साग०—सखे! आतां तर माझ्या अंगाचा अधिकच दाह होतो आहे. (विरहचिन्हे दाखविते.)

सुसं०—(सागरिकेच्या उरावर हात ठेवून.) सखे! धीर धर, धीर-धर; मी या पुष्करणीतील कमलाचीं पानें आणि देंट घेऊन येतें. (कमलाचीं पानें आणि देंट आणून त्याजवर निजविते.)

साग०—सखे! हीं कमलाचीं पानें आणि देंट काढून टाक; हा व्यर्थ श्रम कशाला पाहिजे ? मी तुला एकच सांगतें.

पद—(भूपकल्याण धुमाली.)

अनुराग केवल दुर्लभ या जनीं, लज्जा देह हां
परकियभजनीं ॥ ध्रु ॥ प्रेमा दुःसह दुःखचि आहे,
जरि ना जाईन मृत्युसदनीं ॥ १ ॥

सुसं०—हे खीख ! सावध हो, सावध हो.

(पडद्यांत शब्द होतो.)

श्लोक.

हा आला अश्वशाला त्यजुनि निसटला
ओढितो शंखलेला, द्वारेंलंघून गेला पळ-

तचि सुटला वाजवी पैजणाला ॥ देतो
भीती स्त्रियांला खरित गति नहा सांपडे
अश्वपांला, ऐसा उन्मत्त झाला कपिनर-
पतिच्या चालला मंदिराला ॥ १ ॥

पद—(धुमाळी.)

नरांत न गणति ज्या लज्जा तें सोडुनि बंद
पळाले ॥ कंचुकिच्या कंचुकांत वामन
पावुनि भीति दडाले ॥ सीमावासी नरानि
अपुल्या नामानुरूप केलें ॥ कुबडे चालूनि
लवूनि भारी जीव राखुनि गेले ॥ १ ॥

सुसं०—(भयानें) सखे ! ऊठ ऊठ लवकर; तो मेला द्याड वानर
इकडेसच येत आहे ! !

साग०—(सावध होऊन) आतां काय करावें बाई ?

सुसं०—चल, भायण ह्या तमालवृक्षाच्या झाडीच्या अंधकारांत
शिरून घास चुकवू. (जाऊन बसतात.)

साग०—सखे ! त्या चित्राची फळी कोठें टाकली ? कदाचित् ती
कोणी पाहीळ ना ?

सुसं०—अग ! तुला कांहींच काळजी नाही. त्या चित्राच्या फळीला
घेऊन काय करतेस ?

पद—(धुमाळी)

काय करीसी फलकाला, तिकडे वानर तो गेला ॥ धु० ॥
लंपट दधिभाता झाला, जाइल उघडुनि पिंजण्याला ॥ १ ॥
दवडिल कोणिकडे तिजला, यास्तव जपूं सारिकेला ॥
चल चल पाहूं पिंजण्याला, तिकडे वानर तो गेला ॥ २ ॥

साग०—सखे ! खरेंच; आपण तेंच आधीं केलें. (जानात.)

विदू०—(पडगातून) वहावा ! वहावा !! खूप गम्मत झाली; खूप गम्मत झाली !

साग०—(भोऊन) अग भित्रे ! भिऊं नको. हा महाराजांच्या जवळचा परिहासक वंसनक येत आहे वानर नव्हे हा.
(वमस्तक येतो.)

विदू०—वहावा ! वहावा !! खूप गम्मत झाली खूप गम्मत झाली. शाबास रे श्रीकंडदास ! धार्मिका शाबास !!

सुस०—झाकडे पाहून काय करतेस ? अग ! ती मैना दूर गेलीना ?
चल आपण तिच्या मार्गे जाऊं.
(दोघी जानात.)

विदू०—शाबासरे ! श्रीकंडदास धार्मिका ! शाबास !! त्यां सांगितलेला मसाला एकवेळ घालनाच नवमस्त्रिहा लता अशा फुलांनीं भरून गेली आहे कीं, राणीच्या माथी लतेस जगूं हंसतच आहे. तर आतां हें वर्तमान मी आपल्या प्रिय मित्रास जाऊन सांगतो (इकडे निकडे फिरून.) हा माझा प्रिय मित्र त्या अद्भुत मसाल्याच्या गुणगुणपयीं त्याची खातरी असल्यामुळे फुललेला नवमस्त्रिहा लता पाहिली नसनांही प्रत्यक्ष पाहिल्याप्रमाणें आनंदगुल होत्साता इकडेसच येत आहे तर मी आतां त्याजवळ जातो. (राजा येतो)

राजा—(हर्षयुक्त) वाहवा ! वाहवा !!

श्लोक—(मांड.)

झाली पुष्पवती दिसे धवल जी दे जांभया जी अतो,
आयासें अपुल्या जणों अघिरल श्वासानिलें दावितो ॥
ही उद्यानलता दुजी समदना नारीच कीं पाहुनी,
शेवीचें मुख तांबडें करिन मी कोपा वितें आणुनी ॥ १ ॥

विदू०—(एकाएकी राजाजवळ जाऊन) प्रियमित्राचा जय असो.
प्रियमित्रा! तू मोठा दैवशाली आहेस. श्रीकंठदास धर्मि-
काने सांगितलेला मसाला घानल्याबरोबर मुद्दो नवम-
दिका लता अशी प्रफुल्लित झाली की, राणीच्या माथी
लेविस जणीं ती हँसतच आहे.

राजा—मित्रा! ह्यात काय संशय? मणि, मंत्र आणि औषधी ह्यांचा
प्रभाव असाच अवुन आहे. असो; चल आतां, मला त्या
लतेकडे जाण्याची वाट दाखवि. आपण त्या लतेस पाहून
आपले डोळे सायक कलं ये.

विदू०—हँ, ये तर मजबरोबर.

राजा—तुं पुढें चल. (दोघे फिरतात)

विदू०—(घाबरून) मित्रा! चल चल, आपण पळून जाऊ.

राजा—का?

विदू०—अरे! ह्या पुढल्या वकुळच्या झाडावर कोणी तरी भूत
बसलें आहे.

राजा—हा मूर्खा! स्वस्थपणें चल उगीच; अशा ठिकाणीं कोडें भूतें
रहान असताना काय?

विदू०—अरे! तें पहा कसे स्पष्ट बोलून आहे! माझें बोलणें तुला
खरें वाटत नसेल; तर तूच स्वतां पुढें होऊन ऐक.

राजा—(पुढें होऊन ऐकून)

पद—(छायानट त्रिवट.)

स्पष्ट पहा कसे बोल उमटती, स्त्रीत्वास्तव हे
मधुर लागती, शरीरयष्टी अल्प ध्वनिती,
सारिका जणुं काय बोलती ॥ १ ॥

विदू०—(निरखून पाहून) काय ? खरेंच मैना आहे ?

राजा—(हंसून.) तर दुसरें काय ?

विदू०—भित्रा ! तूं कितीरे भित्रा ! मैनेलाच भूत मानीत होतासना ?

राजा—हा मूर्खा ! आपला भिन्नपणा आतां मजवर घालतोस काय ?

विदू०—अरे ! अतें जर आहे तर, तूं माझें निवारण कसं नको.
(रागानें काठी उगारून) अग सटव्ये ! तूला ठाऊक असूंदे मी ब्राह्मण खरें बोललों, तूं येथेंच बैस. दुर्जनाच्या ह्दयाप्रमाणें बक जो माझा दंड तो ह्मणून मी विकलेल्या कंवठाप्रमाणें ह्या बकुळीवरून तुला खाली पाडितों पहा (मारावयास उठतों.)

राजा—मूर्खा ! ती काय सुंदर बोलत आहे, तें ऐक भगोदर ! तिच्या कां उगाच राशिसि लागलास, (दोघेकान देऊन ऐकतात.)

विदू०—ती असें बोलली कीं, “ या फळीवर हे सखि ! तूं माझें चित्र कां काढलें ? सखे ! रागें भरूं नको. जसा त्यां कामदेव काढला तशी मी राने काढली. ” तर भित्रा ! याचा कायरे अर्थ ?

राजा—भित्रा ! माझा असा तर्क होतो कीं,

पद—(विंजोटी धुमाळी.)

मानसवल्लभ प्रीतीनें, लिहिला कोण्या तरि स्त्रीनें ॥ ध्रु ॥

तत्सखिदृष्टिस्त तो पडला; ह्मणुनि कामदेव लिहिला ॥

पाहुनि ऐसें मिष केलें, सखीनें रतिचित्रा लिहिलें ॥ १ ॥

विदू०—होय, होय; तूं ह्मणतोस हा अर्थ जुळतो खरा.

राजा—उगा रहा; ती आणखी काहां बोलत आहे, तें आपण ऐकू
(ऐकतात.)

विदू०—हे भित्रा ! ती असें बोलते कीं, “ हे सखि ! लाजू नको.

अशा तुजसारख्या कन्यारत्नाचें मन अशाच योग्य
पुरुषावर वसणें योग्य. " मित्रा! मूं आतां आपलें पांडित्य
मिरवूं नको ह्या भाषणांतला अभिप्राय मी सांगतों ऐक-
रतीच्या मिषानें जी स्त्री काढली ती सुंदर व पहाण्याजोगी
असावी.

राजा—असें आहे तर आपण लक्ष देऊन एकू; ही गोष्ट मोठी मौजे.
ची आहे असें वाटतें.

विदू०—मित्रा! आणखी ही काय बोलली तें त्यां ऐकलें काय ? ही
झणते, हे सखि! ही कमलाचीं पांनें आणिते दूर कर,
हानीं काय व्हावयाचें आहे? आणि मूं आपणास श्रम
कां घेनेस?

राजा—केवळ ऐकलें इतकेंच नाही. अभिप्रायही जाणला.

विदू०—हे मित्रा! ही सटवी अजून पुढे कति तें सर्व ऐकून
तुला समजून सांगतों.

राजा—ती ठीक बोलली. (पुनः ऐकतात.)

विदू०—मित्रा! ही सटवी चतुर्वेदी ब्राह्मणासारखी ऋचा कोरे
हणूं लागली ! ऐक ! !

राजा—मित्रा! मी ऐकिलें नाहीं; माझें चित्त दुसरीकडे गेलें होतें.
सांग सांग, काय बोलली तें.

विदू०—मित्रा! ती असें बोलली कीं, " अनुगम केवळ दुर्लभ
या जनी ॥ लज्जादेह हा नरकिय भजनीं ॥ प्रेमा केवळ
दुःखचि आहे; जरि ना जाइन मृत्यु. सदनीं ॥ २ ॥ "

राजा—आतास! मित्रा! तुझ्या सारख्या ब्राह्मणाचें चर्च ॥ मंचा
भोळखणारा कोण आहे? मर्खा! ही ऋच ॥ २ ॥ य !

विदू०—ही ऋचा नव्हे, तर हें काय ?

राजा०—अरे! हें पय आहे.

विदू०—कोण? पय हें. तर ह्या पयाचा काय अर्थ!

राजा—यौवनात भाळेल्या कोण्या तरी स्त्रीने आपल्या मनात हांचडलेला प्रिय पुरुष न मिळाल्यामुळे जिवार उदार होऊन असें भाषण केले असतें.

विदू०—(मोठ्याने हंसून) मित्रा! अशीं वाकडीं भाषणें कशाला करतोस? सरळ कां बोलव नाहींस? कां मी तिला न मिळाल्यामुळे तिनें जिवार उदार होऊन असें भाषण केले असतें क्षणन? अरे! कामदेवाची बतावणी तुज्याचून दुसऱ्या कोणार साजगार आहे? (टाळी मारून हंसतो.)

राजा०—(वर पाहून) मूर्खा! तू मोठ्यानें हंसलास त्यामुळे ती भिऊन दुसरीकडे उडून गेलीना? (दांघे पाहतान.)

विदू०—ही पहा, केळीच्या कुंजात ती गेली. आण तिच्या मागून जाऊं या. (जाऊं लागतान.)

राजा—(मनात)

पद—“आपुले पाहुणे खुशी करावे ” या चालीवर धुमाळी)
स्वविषय दुःसह अनंगवाधा पाहुनि निजस-
खीपारीं ॥ बोले. विश्वासें तन्वंगी 'विरहाच्या
दुःखाशी ॥ १ ॥ ऐकुनि शुकशिशु मैना त्यां-
तें करिती जी पुनरुक्ती ॥ धन्य असती जे
निवळ त्यांच्या श्रवणपथा ती येती ॥ २ ॥

विदू०—(केळीचा कुंज; चला आपण आंत जाऊं; (जातात)
होय, होय, कशास पाहिले आतां? मंद वायूनें हालणाऱ्या
कोणत्याहीच्या पानांची सांवली येथें पडली आहे. अशा
शीतल आणि सुगुंजित शिंजतऱ्यावर बसून दोन घटिका
विश्रांति घेऊं.

राजा—तुला आवडते तसे कां होईना? (बसवान) “स्वयंप्रिय
दुसह” (हैं वद पुनः झणवो)

विदू०—मित्रा! ह्या पिजऱ्याचें दार उघडें आहे, यावरून त्याच
सारिकेचा हा पिंजरा भसाया असें वाटतें.

राजा—मित्रा! पूरतेपणीं पहा.

विदू०—आज्ञा! (जाऊन पहातो.) ही चित्राची फळी कोणाची
पडली आहे तेथें? घेऊन पहावी वरें. (हर्षानें) हे
मित्रा! तूं मोठ्या दैवाचा आहेस.

राजा—मित्रा! काय झालें?

विदू०—मित्रा! तुजें चित्र येथें काढलें आहे. मी छोटलें होतें की
नाहीं? कीं कामदेवाची बनावणी तुज्यांतून दुसऱ्या को-
णावर साजणार आहे झणून? कां माझा नर्क खोटा
आहे?

राजा—(हर्षानें) मित्रा! दे दे, फळी पाहू.

विदू०—हो; देतो तर? ती कन्या हो येथेंच काढली आहे. वाहा-
वारे!! चांगलें बक्षीस घेतल्याशिवाय हा हें कन्याला
दाखावील काय?

राजा—हें घे कडें. (देतो.) मित्रा! पहा ही.

पद—(धुमाळी.)

ललेनें पद्मा कांपविती, पक्षपातही करिती ॥ ध्रु० ॥

मन्मानसांत हंसी तशी, चित्रगत कोण दिसती ॥ १ ॥

कमलासन निर्मुनिपां, पूर्ण मुखेंदु हीचा ॥

स्वासनसंकोचें झाला, दुःखित तो साचा ॥ २ ॥

(सुसंगता व सागरिका येतात.)

सुसं०—आपणाला तर ती सारिका सांपडली नाहींच. तर आतां

ह्या केळीच्या कुंजांतून ती चित्राची फळी तरी आपण
लौकर घेऊन येऊं चल.

साग०—सखे! खरेंच; चल तें तरि कष्ट (जातात.)

विदू०—मित्रा! ही कन्या खालीं तोंड केलेली अशी येथें कां
काढली आहे बरें?

सुसं०—(ऐकून) सखे! येथें वस्तक बोलून आहे. ह्यावरून महा.
राजाची स्वारी येथेंच आहे वाटनें. तर ह्या केळीच्या
बेटाच्या आड उभ्या राहून पाहूंया. (ऐकतात)

राजा—मित्रा! पहा पहा!! “कमलासन निरुन्निषा” (हें पद
पुनः हाणतो.)

सुसं०—(सखीस मिठी मारून) सखे! तूं मोठी दैवाची आहेस
ग; हा तुझा वल्लभ तुजेंच वर्णन करित आहे.

साग०—सखे! माझी थटा करून मज अनथेला कां हिणवितेस ?

विदू०—(राजाला बोटानें बोलून) अरे! ही खालीं तोंड केलेली
अशी तेथें कां काढली आहे हाणून मी विचारलों ना ?

राजा—मित्रा! तें सर्व सारिकेनें सांगितलेंच आहे.

सुसं०—सखे! त्या सारिकेनें आपलें मध्याविरव प्रगट केलें वाटनें ?

विदू०—मित्रा! तिला पाहून तुझ्या नेत्रांस आनंद होतो कीं नाहीं!

साग०—(मनांत) आतां हा काय बोलेल कोण जागे! खरेंच
मी मरण आणि जीवित ह्यामध्ये आहे.

राजा—मित्रा! आनंद होतो हाणून काय सांगूं—

श्लोक—(जोगी मांड.)

कष्टं ऊरुयुगां त्यजूनि फिरुनी भारी नितंबस्थली,
मध्या पावुनियां वलित्रययुता निष्कंपता पावली ॥

तान्हेली मम दृष्टिही हळुहळू वेधोनि तुंगस्तना ॥
वारंवार विलोकिते शुचिजलस्त्रावी अशा लोचना ॥ १ ॥

पद—(शिंझोटी त्रिवट.)

चित्रागत पाहुनि ललना, मन माझे राहिना ॥ ध्रु० ॥
पाहुनिचा विधिरचना, चालेना कल्पना ॥
विधि हीनचि तो आहे, जो हिजला भोगिना ॥
नयनांघचि तो आहे, जो हिजला पाहिना ॥ १ ॥

साग०—(मनात.)

पद—(मांड दीपचंदी.)

अधिर तूं होऊं नकोरे तूदया, निष्काळजी हो
हेतु वराया ॥ ध्रु० ॥ जेजे मनोरथ करिती चिंति-
सी, सुपथा जातिल जाति न वायां ॥ १ ॥

सुसं०—सखे! ऐकलें का?

साग०—तूच ऐक, तुझ्या चित्र काढण्याच्या चातुर्याचें वर्णन
चाललें आहे तें.

विदू०—(चित्राकडे पाहून) मित्रा ! अशा लावण्यावती स्त्रियाही
ज्याच्या तसबिरिकडे पाहून संतोष मानितात असल्या ह्या
स्वतांच्या तसबिरिकडे पहा.

राजा—(निरखून) मित्रा ! हिणें मग चित्र काढलें, यावळून मी
आपणास खराच धन्य मानतीं.

पद—(इसतनधनकी, या चालीवर.)

चित्रीं लिहितां तींचे पडले, बाष्पबिंदु हे डाग उमटले ॥ ध्रु० ॥

स्पर्शसुखानें शरिरां उठले, धर्मकणचि ते जनन पावले ॥ १ ॥

साग०—“ अधिर तूं होऊं नकोरे तूदया ” (हें पद पुनः झगते)

सुसं०—सखे ! महाराजास जिच्या योगानें इतका संतोष होतो
ती तूं मोठी धन्य आणि वर्णनीय आहेस.

विदू०—(दुसरेकडे पाहून) मित्रा ! हें दुसरें पहा; कमलिनीचीं
भोलीं पानें आणि मृणालें रचून केलेलें हें हंज्रण तिची-
च कागपीडा दाखवीत आहे.

राजा—मित्रा ! तूं चांगलें ताडलेस; तुझी कल्पना खरी आहे.

पद—(धुमाळी.)

(पशुगंधानो कळवा सखर रागनागति, या चालीवर.)

पीनस्तन जघनाच्या संगे जें सुकलें दोंभागीं ॥

जें तनु मध्यस्पर्शाभावं हिरवें मधल्या जागीं ॥

झालें अस्ताव्यस्त भुजलताचलनानें जें फार ॥

हें नलिनीदलशयन तयेचा दावीताप अपार ॥ १ ॥

दिंडी.

उरावरचें म्लान हें पद्मपत्र ॥

सुचवि कामें संतप्त तिचें गात्र ॥

उमटलेलें वर्तूळ चिन्ह पाहें ॥

दावि तीच्या विस्तार कुर्चाचा हे ॥ १ ॥

विदू०—(मृणाल हातांत घेऊन) मित्रा ! हा दुसरा तिच्या वीन
स्तनाच्या दाहानें सुकलेला कोमळ मृणालांचा हार
पडला आहे पहा हा.

राजा—(तो हार घेऊन उराशीं धरतो) अरे, वेड्या जडप्रकृते हारा,—

पद—(मांड धुमाळी.)

प्राप्त न झाला कुचकुंभांच्या मध्ये तयेचा थारा ॥

शोक कशाला पावशि इतका वेड्या मृणाला हारा ॥ धु० ॥

जैयें मिलेना भति सूक्ष्म हिं जो कोमल तंतु तयाला,
तेथें तुजला स्थल न सांपडे किंचितही रहायाला ॥ १ ॥

सुसं०—हा तर भविष्य प्रेमानें वेडा होऊन असंगत बोलूं लागला!
तर आतां ह्या उपर उपेक्षा करणें नीट नाही. (उघड)
सखे ! सागरिके व्याकरितां नू आलीस तो येथेंच आहे.
साग०—कोणाकरितां ग मी येथें आलों? चावट नाही तर.

पद—(नको नको स्त्रीसंग, या चालीवर)

चित्र फलक घेऊनि ये उशिर काय हा ॥ धु० ॥

परिहासा समय नव्हे योग्य जाण हा ॥ १ ॥

सुसं०—(हंसून) अग ! भलतेंच काय मनांत आणतेस; चित्र-
फलकाकरितां नाही का तूं येथें आलीस ? तो घेऊं
झणजे झालें.

साग०—(रागानें) बोलून साजरें करण्यास तुला चांगलें येतें;
पण मला बाई असला चावटपणा सोसत नाही. मी
आपली येथून जातें झणजे झालें. (जाऊं लागते.)

सुसं०—किनी तरि मेला राग हा ! सखे ! मीच या केलीच्या
कुंजात जाऊन चित्रफलक घेऊन येतें; तोंपर्यंत येथें तरी
उभी राहशील कीं नाही?

साग०—वरें रहातें; जा, लवकर ये हो!

सुसं०—ही पहा आलों (हंसून) माझें तेंच काय आहे ? (केळी-
च्या कुंजांत गेल्यासारखें करते.)

विदू०—(सुसंगतला पाहून गडबडीनें!) अरे मित्रा! झाक झाक
ती तसबीर केळीच्या पानानें; ही राणीची दासी सुसंगत
इकडेसच येत आहे.

राजा—(पदरानें तसबीर झाकतो.)

सुसं०—(जबरजस्ती जाऊन) महाराजांचा जयजयकार असो.

राजा—सुसंगते! ये बैस येथें; (बसते) मी येथें आहे हें तुला कसें
ग कळलें !

सुसं०—केवळ महाराज येथें आहेत इतकेंच कळलें असें नाहीं.
तसबीर व तिची सगळी गोष्ट मला कळली आहे, तर
हें सर्व वर्तमान आतां राणसिंहास जाऊन सांगें.
(जावयास लागने)

विठ्ठ०—(भिऊन एकीकडे जाऊन राजास) मित्रा! इतक्याही
गोष्टी घडली; ही बटकीची मोठी चावट आहे. तर झिला
काहीं तरी देऊन हिचें तोंड बंद कर.

राजा—ठीक बोललास तूं, (तिस कडे व चौकडा देतो.) सुसंगते!
हें उगीच विनोदाचें भाषण, झाले काहीं खरें नाहीं. भल-
तेंच सांगून देवीस दुखवून नकोस.

सुसं०—आगण मजवर प्रसन्न झालां इतकेंच पुरे. हीं भूषणें मला
कशास पाहिजेत? मी उगीच विनोद केला. महाराजांनीं
मनांत किमपिही शंका आणू नये. माझी इतकीच विनंती आहे
कीं, ह्या चित्रफलकावर त्या माझे चित्र का काढलें? असें
झणून जी माझी प्रियसखी सागरिका मजवर रागावून उभी
आहे तिचें समाधान आपण जाऊन करावें. एवढी देणगी
मला दिली झणजे मी खुष आहे.

राजा—(गडबडीने) कोठें कोठें आहे ती दाखीव मला.

विठ्ठ०—मित्रा! ती चित्रफलक आणि इकडे मी घेतों. पुनः याचें
कारण कदाचित् पडेल.

सुसं०—इकडून असें याचें महाराजांनीं, (सर्व पुढें घेतात.)

साग०—(राजाकडे पाहून)

पद—(ज्याचा हरि विकला, या चालीवर.)

मन धाबरलें घाबरलें, हर्षयुक्तही झालें ॥ ध्रु० ॥

पाहुनियां सुंदररूपा, भूषीं जडलीगे अनुकंपा ॥

काय करूं मन घाबरलें, पुढती पाउल ना हाले ॥ १ ॥

विदू०—(सागरिकेस पाहून) वाहावा! वाहावा! काय लावण्य
हैं! असें कन्यागर्तन ह्या मनुष्यलोकीं दृष्टीस पडावयाचें
नाहीं. ह्यावरून मला यादें कीं, ब्रह्मदेव देखील हिला
निर्माण करून हिजकडे पाहून खचिन विस्मय पावला
असेल.

राजा—भिन्ना! माझ्या मनात असेंच येनें.

श्लोक (कानडा.)

ही भूमंडलरत्नभूत ललना पाहूनि पद्मासनें
केली स्वासनपद्मपत्रतुलना धारी निजे लोचनें ॥

साधू साधु अशा चहूंहि वदनीं शब्दास उच्चारिलें
आणी हालवुनीं शिरें सकलही आश्चर्य कीं दाविलें ॥ २ ॥

साग०—(रागानें) “चित्रफलक घेऊनि ये” हें पुर्वोक्त पद्य
पुनः झणते. वाहावा! असा चित्रफलक आणलास काय?
मोठी शहाणीच आहेस? (जावयास निघते.)

राजा—

साकी.

पद्यापि भामिनी दृष्टी प्रेरिशी अणुण्येल्या कोपानें ॥ ध्रु० ॥

तरी ती स्निग्धचि दितते मळली नाहीं रुक्मपणानें ॥ १ ॥

त्वरा करूं नको इतकी सखये अडखळतां गे तुजला ॥

बघतां गुरु हा नितंबत बहु खेद देतसे मजला ॥ २ ॥

सुसं०—महाराज! ही फार रागीट आहे, तर हिला जवळ घेऊन
हिची समजावणी केली पाहिजे.

राजा—(हर्षानें) सुसंगने ! तूं खरें बोलोस; तसेंच मी करतो.

(सागरिकेचा हात धरून स्वर्गमुख झालें दाखविनी.)

विदू०—मित्रा ! तुला ही नवीच लक्ष्मी निळाळी.

राजा—खरेंच मित्रा.—

पद—(मांड धुमाळी.)

श्रीही हस्तचि पल्लव हीच पारिजात तरुचा,
स्वेदमिषं हें दुर्मिळ पीयूष, द्रवस्त्रव कोटुन होइ
कशाचा ॥ १ ॥

सुसं०—सखे ! तूं अत्यंत निष्ठुर आहेस. महाराज ! स्वतः तुजें इतके
आर्जव करित असताही तूं अजून राग टाकीत नाहीस ?

साग०—(रागानें) सुसंगते ! अजूनही तुला उगाच राहावत
नाहीना ?

राजा— पद—(पीलू जिल्हा दादरा.)

करिशी कोप सखीवरती काय असे मे ॥ अप-
राधी सांग कशी सांग सखे मे ॥ योग्य नसे तुजला
हें योग्य नसे मे ॥ १ ॥

विदू०—अगे, मुकेल्या ब्राह्मणाप्रमाणें काय रागावतेस ?

सुसं०—वरें तर मी आजपासून मुझ्यावरोंवर बोलणारच नाहीं.

राजा—हे प्रिये ! कोपिष्टे आपल्या सुखदुःखाच्या सोबतिणीवर
असें रागावणें नीट नव्हे.

विदू०—मित्रा ! ही तर बाया खरोखर वासवदत्ता दिसते.

राजा—(शोकित होऊन) सागरिकेचा हात सोडतो)

साग०—सुसंगते ! आतां कसें करावें ?

सुसं०—सखे ! मिळं नको; ह्या वेलीच्या भाड होऊन आपण
निघून जाऊं.

साग०—(मनांत) पद—(भूपकल्याण दादरा.)

प्रबल विधे काय मला भूल पाडिली ॥

अंकागत प्रिय वस्तू दूर लोटिली ॥

प्रियतमास पाहिन कधीं आस राहिली ॥ १ ॥

राजा—(विस्मयानें पाहून) मित्रा! वासवदत्ता क्षणालास ती कोठें आहे!

विदू०—मित्रा! तसें नव्हे रागीट-स्वभावामुळे ही खरोखरी वासव-
दत्ताच दिसते; असें मी वाटलें.

राजा०—हा मूर्खा! काय गोष्ट केली ही?

पद—(जोगी दीपचंदी.)

दैवें सुदती हातीं आली, रक्ताक्षंटा नालिगीवली ॥

रत्नावलिपरि कांता असतां, व्यर्थ तुवां कां घालविली ॥ १ ॥

(वासवदत्ता व कांचनमाला येते.)

वास०—अग कांचनमाले! प्राणनाथानें आपली क्षणविलेली नव-
मल्लिकालता अजून कितीशी दूर आहे नाई?

कांच०—हा केळीचा कुंज बलाडून गेलों क्षणजे ती दिसेल.

वास०—चल तर, निकडेसच.

कांच०—नाई साहेब! इकडून यावें असें. (पुढें जाणार.)

राजा—मित्रा! ह्या वेळेस ती गिया कोठें पहावी बरे?

कांच०—नाई साहेब! ज्यापक्षी महाराज येथें जवळ बोळवांना ऐकूं
येतें, त्यापक्षीं ते आपलीच वाट पहात बसले आहेत,
असें वाटवें; नर आण त्यांकडे जावें.

वास०—महाराजांचा जपजपकार असो.

राजा०—(एकीकडेस वळून विदूषकास) बांक बांक ती चित्रा-
ची फळी (विदूषक खोर्केंत लपवितो.)

वास०—प्राणनाथ ! आलीका तुमच्या नवमल्लिकेला फुलें ?

राजा०—(विस्मयानें) म्रिये ! आहां पुढें आलों खरे, पण तुला
येण्यास उशीर लागला झणून भाड्या ती अजून पाहिली
नाहीं. चला आतां आपण दोघें बरोबर जाऊन पाहूं.

वास०—(राजाकडे पाहून) प्राणनाथ ! आपल्या प्रसन्न मुद्रेंवरून
दिसतच आहे की आल्या नवमल्लिकेला फुलें आलीं
हैं आनां तिकडे जाऊन तरि अधिक काय करावयाचें
आहे ?

विदू०—अग ! तूं जर असें झणतेस तर तूं हरलीस. (वर हात
कडून नाचूं लागतो.) (मित्राची फळी पडली हें पाहून
खिन्न होतो.)

राजा—(एकीकडेस वळून वसंतकास खूण करितो.)

विदू०—मित्रा ! तूं रागावूं नको, फळी पडली हें मी समजलों.

कांच०—(इतक्यांत फळी उचलून राणिस) बार्सिाहेव ! हें पहा
ह्या फळीवर काय काढलें आहे तें ?

वास०—(पाहून मनांत) काय हें महाराजांचें मित्र आणि हें
सागरिकेचें (उघडवणें) महाराज ! ह्या फळीवर हें काय
आहे ?

राजा—(खिन्न होऊन) मित्रा ! ही काय दागते पाहिलें ?
आतां काय उत्तर देऊं ?

विदू०—मित्रा ! तूं काळजी काढ नको, ह्याचें उत्तर मी देतों. (वास-
वदत्तेस) अग ! आपलें चित्र आण्णास काढतां येत
नाहीं असें मी सहज बोललों, त्यावरून माझ्या मित्रानें
हें अवघें चातुर्य दाखविलें.

राजा—हा बोलनो हें खरें आहे.

वास०—(कळी दाखवून) महाराज! ही दुसरी जाळ काढली आहे ही कोण ? हें वसन्तकानें भागलें चानुर्य दाखविलें वाटतें ?

राजा—(खर्जाळ होऊन) पद.

कांगे कोपातें धरिशी, शंकित होउनि मनि ऐशी ॥

मानति कल्पानिचित्र काढिलें, नाही कोणा स्त्रीस रोंखिलें १.

विदू०—खरेच, मी जानव्याची शपथ करतो जर आमी ह्यापूर्वी अशी स्त्री कधी पाहिली असेल तर.

कांच०—(एकीकडे वळून) राणीसाहेब ! असंही कधी कधी अकल्पित सादृश्य येतें. ह्यासाठीं आपण रागे भडनये.

वास०—हे भोळे ! हा वसन्तक आहे, ह्याचीं खोंचेचीं भाषणें तुला समजत नाहीत. (उघडपणें राजास) महाराज ! हें चित्र पाहून माझे कपाळ दुखू लागलें आहे, माडयानें ! येथें बस वन नाही, मी जातें आपणच वसावें पाहिजे तर. (जाऊ लागते.)

राजा०—(निचा पदर धरून) हे प्रिये !—

साकी.

प्रसन्न हो तूं मजवरि ऐसं बोलावं म्यां तुजला ॥

कोपचि नसतां तैसैं वदणं निरर्थ वाटे मजला ॥ १ ॥

ऐसैं नाहीं करणार पुन्हां हूं म्यां जरि बोलावं ॥

केले होतें मांगें ऐसैं नसतें पदरीं ध्यावें ॥ २ ॥

नाहीं दोष मजकडे ऐसैं जरि मी हाणेन तूतें ॥

मानशील तूं प्रियसखि माझें भाषण मिथ्या ही तों ॥ ३ ॥

न रुळे मजला ह्या समयीं म्यां काय तुशीं बोलावें ॥
तुजवर माझें प्रेम जाणुनि चित्तीं त्वांचि पहावें ॥ ४ ॥

वास०—(नम्रतेनें पदर ओढून घेन घेत) महाराज ! तुझाला
खोटे वाटूं देऊं नका, खरेच माझें मस्तक दुःख लागलें
आहे, ह्यासाठीं मी जातें. (जाते.)

विदू०—मित्रा ! तूं देवाचा. अकालच्या वावटळीप्रमाणें ही
वातवदना एकदां अनर्थ केल्यावाचून गेली, हें बरें झालें.

राजा—छी: छी, मूर्खी! ह्यांत संतोष मानितां नये.

विदू०—तर काय रागावून गेली ?

राजा - मित्रा ! कुलीनपणामुळे निनें आला राग दाखविला नाही;
पण निच्या मनांत राग आला तो तुझा लक्षान आला
नाहीं. पहा !

श्लोक (जोगीया मांड.)

झाल्या वक्र भुक्रुष्टे तरि ती खालवी आननाते,
भेदी हासं वृद्धय बदली नाहीं निष्ठुर मातें ॥
बाष्पे डोळे जरिहि भरले फाडियेलें न त्यांतें,
केवळ कोप प्रकट तरि ना सोडिलें प्रश्रयांतें ॥ १ ॥

(जावान.—पडदा पडतो)

॥ अंक दुसरा समाप्त ॥

अंक ३ रा.

(मदनावस्थ राजा प्रवेश करतो.)

राजा—

पद—(जोगी धुमाळी.)

सुमुखी पुनरपि पाहिन काय, असेल कोणिकडे ॥ ध्रु० ॥
 पूर्वी नसतां कांहीं मनीं, दैवें दाखविली रमणी ॥
 पुरती न पाहिली नयनीं, तोंच हिरोनी नेली कीं ॥ १ ॥
 लागे छंद तिचा मजला, कोठें पाहूं मी तिजला ॥
 तिजविणें जिय माझा सुजला, हा भिजला उर माझा ॥ २ ॥
 नाहीं आशेला आधार, त्यावरि मदनाचा बहु मार ॥
 पडलें मजवरि दुःख अपार, ह्यांतुनि पार होइन का ॥ ३ ॥

पद—(पिलू जिल्हा धुमाळी.)

मदनाधिकृत संतापातें, सोसुनि राहि उगा त्यातें ॥ ध्रु० ॥
 ल्हदया शांति नसे हो जागें, हेतुस चिंतिशि कां वाउगें ॥ १ ॥

पद—(बसन्त त्रिवट.)

तीच्या शीतल चंदन हस्ता, दैवें धरिलें म्यां एकांता ॥ ध्रु० ॥
 मूढमती मी ल्हदया तिजशीं, भेडविला ना तेंच त्याशीं ॥ १ ॥

पद—(कालिंगडा दादरा.)

चंचल मन स्वाभाविक, केवल अविचारी ॥ ध्रु० ॥
 सर्व शरांनीं अजिंक्य कामें, खिलिलें कैसें मृत्युकांम ॥ १ ॥
 हे पुण्यधन्या मदना! काय ही नुशी विपरित करणी ?—

पद—(मालकंस त्रिवट.)

पंचबाण जरि मदनाचे, असंख्य लक्ष्यें मार तयांचे॥ध्रु०॥
विपरिन झालें असंख्य बाणा, योजुनि मारिशि कां या
दीना ॥ दाविशि भय मज पंचतेचें ॥ १ ॥

पद—(कार्लिंगडा दादरा.)

सागरिका सागरिका, ल्हदयरंजिका ॥ ध्रु० ॥ दुःसह
स्थिति मी भोगीं तरि ही, तच्चिता मज कां ॥ १ ॥ क्रोध
धरुनि मनीं देवी पाहीं, सोशिल कशि धाका ॥ २ ॥

पद—(मालकंस त्रिवट.)

ठाउक झालें विजला हणुनी, वदनातें करि खालीं
लाजुनी ॥ ध्रु० ॥ कोठें कांहीं बोलुं तरि तें, मजवि
षयीं ती ऐसं मानीं ॥ १ ॥ सखिजन उगाच हंसनां
दावी, खिन्नत्वानें अपुल्या वदनीं ॥ २ ॥ दुःखी मा-
नस सदा सर्वदा, चित्तीं राहे धाका धरुनी ॥ ३ ॥

तिनें वर्तमान जाणावयास म्यां वसन्तकाम पाठविलें असून
तो अशून का येन नाही? त्यानें इनका उशीर का लावला,
कोण जाणे.

(इनवर्णात विदूषक येतो.)

विदू०—(मोठ्या आनंदानें) मला असें वाटतें कीं, कौशाबीच्या
राज्याचे लाभानें माझ्या प्रिय मित्राच्या हृदयाला जि-
तका संतोष झाला नसेल तितका आज ही विषवार्ता मज-
कडून ऐकून होईल. तर आतां लवकर जाऊन त्यास हें
आनंदचें वर्तमान सांगतो. (पुढें जाऊन पाहून.) काय? हा
माझा प्रियमित्र इकडेसच दृष्टि लावून बसला आहे. द्यावखून

माझीच वाट पहात बसला आहे असें वाटतें. आणि त्याज-
वळ लवकर जावें (असें झणून राजाजवळ जातो)
(जवळ जाऊन) मित्राचा जयजयकार असो! मित्रा!
तुझ्या मनांतील कार्यसिद्धि झाली, तूं गोडा देवाचा
आहेस.

राजा—(हर्ष पावून) मित्रा ! माझी प्रिया सागरिका खुशाल
आहे की ?

विदू०—भातां ती खुशाल आहे, हें तूं स्वतांच लवकर पहाशील.

राजा—(संतोषानें) दृष्टीस पडेल कायरे ?

विदू०—(गर्वानें) हो, हो; कशी नाही पडणार ! बुद्धिबळानें
बृहस्पतीसहि मागें सारणागा, असा मजसारखा तुझा
प्रधान असला निचें दर्शन होण्यास काय अवघड आहे ?

राजा—खरें आहे, झाले काय आश्चर्य ? तूं काय नाही करणार !
तथापि सविस्तर वर्तमान तर सांग, मला ऐकूंदे तुझ्या
तोंडचे अमृताचे शब्द

विदू०—(कानाशा लागून सांगतो) कां कशी आहे कलना ?

राजा—(आनंद पावून) मित्रा ! हें घे तूं बक्षिस. (हानांतील कडें
काढून देतो.)

विदू०—(हातांन कडें घालून आपणाकडे पाहून) असो ! ह्या
बवन्नकशी मोन्याच्या कड्यानें भुजि झालेला हा हात
घरीं जाऊन बायकोस दाखवून येवों.

राजा—मित्रा ! ती गोष्ट मग सावकाश करता येईल. पण अगोदर
दिवस किती राहिला आहे तें सांग !

विदू०—(डकडे तिकडे पाहून हर्षानें) पहा पहा, हा भगवान्
सहस्ररश्मि संध्यावधूशी सकेत करून अत्यंत राग-

युक्त होताना अस्तगिरीच्या शिखरावरील वनाकडे
जान आहे.

राजा—(अवलोकन करून हर्षानें) तूं चांगलें पाहिलें, खरोखर
संध्याकाळ होत आला, पहा.—

श्लोक (पूर्वी.)

हा माझा एकचक्र त्रिभुवन अवघें दीर्घमार्गें भ्रमूनी,
कैसा यावा सकाळीं पुनरपि रथ ही थोर चिंता धरोनी ॥
राहोनी अस्तशैलीं स्वकर पसरुनी सूर्य ओढुनि नेतो,
लावाया त्पारथाला कनकमयदुर्जे काय दिक्चक्र नेतो ॥१॥
आणखी पहा, सूर्य कमलिनीचें सांत्वन कर्तें करित आहे में.

पद—(पूर्वी त्रिवट)

पद्मानने तुज वचन मी देतों, आहेस निश्चित तोंवरी
येतों ॥ ध्रु० ॥ अस्तगिरी मस्तकीं हस्ता, ठेवुनि वाही
पहा या शपथा, प्रत्यापनार्थ रवि हा वहातो ॥ २ ॥

तर ऊठ चल; आपण प्रियेची वाट पहात माभवीलतामंडपांतच
जाऊन वसूं.

ध्रु०—कार चांगली गोष्ट आहे. (दोषे जावयास निघताना)

मित्रा! पहा, हा विरल झाडीला दाट करणाऱा आणि
चिखलानें भरलेल्या वराहाची किंवा महिषाची, कांति
धरणारा असा निविड अंधकार पूर्व दिशेला झाकून
पुढें पुढें कसा पसरत चालला आहे तो !

राजा—(पाहून) मित्रा, तूं फार चांगलें पाहिलेंस.

श्लोक—(पूर्वी.)

पूर्वी पूर्वेस झांकी मग इतर दिशा व्यापितो हा क्रमानें,
अग्नी, झाडें, पुरें ही, मग हळुहळु हा आक्रमी त्याच मानें ॥

पावोनी स्थूलतेला मग, जननपना ह्यष्ट चोरोनि नेतो ॥
ऐसा हा ध्वान्तराशी शिवगलसुषुमा आपुल्या अंगि घेतो ॥१॥
तर पुढें होऊन मला मार्ग दाखीव.

विदू०—मित्रा! तूं असा इकडून ये. (पुढें चालतात.) आसमंतात्
भागी तमाल वृक्षांची दाटी फार आहे ह्यामुळे हें मकरं-
दोत्रान अन्काराच्या राक्षसांसारखें दिसत आहे, येथें
मार्ग कसा काढावा?

राजा—(वास घेऊन) मित्रा! पुढें चल, मी मार्ग चांगला जाणला,
कशावरून द्वाणशीत तर पहा.

पद—(बागेसरी बहार त्रिवट.)

चंपक फुलले पुढें विकसल्या सुंदर कोमल केतकी ॥१०॥
नारंगी जुई असती बकुली, एका पुढें एक कीं ॥ १ ॥
विविध जातिचे तर हे परिमल, भिन्नत्वातें पावुनि केवल ॥
पथ दावाया चिन्हें घडती, पहा पहा यात मामाजी कीं ॥२॥
(असें झणून पुढें चालतात.)

विदू०—मित्रा ! येथें आसमंतात् फुललेल्या बकुलांच्या फुलांचा
घमघमाट सुटला आहे, व भ्रमराचे गुंजारव चालले
आहेत. तसेंच, गार व गुळगुळीत पाच मण्यांची चिरेबंदी
पायांला लागत आहे, ह्याजुवरून हाच माधवीलतामंडप
होय. आता तूं येथें बैस, मी जाऊन वासवदत्तेचा वेष
घेणाऱ्या सागरिकेस लवकर घेऊन येनो.

राजा—मित्रा ! तर मग अतां त्वरा कर.

विदू०—मित्रा! तू उनावीट होऊं नको, हा मी आलों पहा (असें
झणून निघून जातो.)

राजा—(आपणाशीं) विदूषक येई पर्यंत मी ह्या पाचेच्या चव

रगावर बसून प्रियेच्या संकेतसमयाची प्रतीक्षा करतो.
(खाली बसून मनन करून) अहो, कामी पुरुषाचा स्व-
स्त्रीच्या समागमाविषयी किती अनादर व नव्या स्त्रीवर किती
तरी ओढा!-

पद-(जिल्हा पीलू दादरा.)

चिर्त्ती संक्रोचागतव न बघे, मुखाकडे प्रेमानें ॥ ध्रु० ॥
जरि कवळिली तरी न लावी, उर उरा हर्षानें ॥ १ ॥
बारंवार ह्मणे जातें मी, झाला उशीर भारी ॥
आग्रह करुनी बळें बसवितां, आणी नेत्रां वारी ॥ २ ॥
अशा अडचणी असुनिही रमणी, गुप्तस्थलीं जी भेटे ॥
संकेतानें ती पुरुषातें, आति सुखदायक वाटे ॥ ३ ॥

वसंतकाला इतका उशीर कां बरें लागला ? काय, हें वर्तमान
वासवदत्तेला नर समजलें नसेलना. (इतक्यांत वासवदत्ता व कांच-
नमाला येनात.)

वास०-अगे कांचनमाले ! खरेंच कायगे माझा वेष धरून साग-
रिका महाराजांकडे जाणार आहे !

कांच०-मी काय बार्इसाडेव खोटें सांगेन ? आतां वसन्तक चित्र-
शाळिच्या दारांत येऊन बसला ह्मणजे त्याजवरून अपली
निम्मे खात्री होईल.

वास०-तर मग आपण निकडेसच जाऊं.

(दोघी पुढें जातात.)

(नंतर डोकीवर वुगखा घेऊन वसंतक येतो.)

विदू०-(कानोसा घेऊन) ज्यापक्षां चित्रशाळेच्या दारांत पाय
बाजल्यापारखें ऐकु येतें, त्यावरून असा तर्क होतो की
सागरिका आली असावी.

कांच०—वाईसाहेब! नीन ही चित्रशाला. आपण येथेच उभे रहावे;
मी वसंतकाला संकताप्रमाणे खुणावते. (असें वाजण
चुटकी वाजविते.)

विदू०—(हर्यानें पाइन जवळ जाऊन किंचित् हंप्तुन) अगे सुसं-
गते! त्यां कांचनमालेचा वेंप हुबेहुब केला, पण सागरिका
कोठें आहे?

कांच०—(वासवदत्तेकडे बोट करून) ती पहा!

विदू०—(पाहून आश्चर्यानें) ही खरोखरीच देवी वासवदत्ता
दिसते.

वास०—(घाबरून एकीकडे वळून) अग कांचनमाले! यानें
मला ओळखिलें वाटतें.

विदू०—अगे सागरिके! अशी इकडे ये.

वास०—(हंसून कांचनमालेकडे पहाते.)

कांच०—राणीसाहेब! का, मी सांगितलें तें खरें ना? (बोटानें
दाखवून वसन्तकास) अरे मेल्या भटुरग्या! ह्या बोल-
ण्याची नीट आठवण ठेव.

विदू०—सागरिके! त्वरा कर, चल लवकर; हा भगवान् चंद्रमा पूर्ण-
दिशेपासून उदयास आला पाहा. (पुढें चालूं लागतो)

राजा—(उत्कण्ठित होऊन मनांत) अहो, प्रियेची भेट होण्याचा
समय आला असतांही माझें मन इतकें उनावळें कां होतें!
छाला थोडामा थोर का निषण नाही?

पद—(इसतान धनकी, या चालीवर.)

तीव्रतर स्मर तापद होतो, स्त्रीसांनिध्यें पूर्वीं नसतो॥श्रु०॥
वर्षाक्रिनु हा जवळी येतां वर्षाकालीं दिन बहु तपतो॥१॥

विदू०—(राजाचें भाषण ऐकून) हे सागरिके! माझा पिप मित्र

तुझ्या भेटाभियर्षीं अन्तत उन्कटित होऊन कांहीं बोलत आहे, तर तू आल्याचें वर्तमान मी त्यास सांगेन.

वास०—(मान बोलविने.)

विदू०—(राजाजवळ जाऊन) हे मित्रा ! तुझें देा उघडलें, ही सागरिका मी आणिली पहा.

राजा—(आनंद पावून झडकर उठून) केठें केठें आहे तीः—

विदू०—अरे, ही पहा—(वासवदत्तेकडे बोट दाखविने.)

राजा—(जवळ जाऊन) प्रिये सागरिके !

दिंडी.

वदन तूझें हें सीतकिरण पूर्ण, नयन दोन्ही हीं कुवळ-
येचि जाण ॥ रक्त जलजांचें हस्त साम्य घेती, ऊरु
कदलीचा गर्व लया नेती ॥ १ ॥ तुझे बाहू कोमला
मृणालास, लाजवीती मार्दवें निजे खास ॥ अशी शीतल
तू प्रिये सर्व अंगीं, उशिर लावीशी कां भेटिच्या
प्रसंगी ॥ कामतापं तापला देह माझा, निवो पावोनी
सुखस्पर्श तूझा ॥ २ ॥

वास०—(डोळ्यांस पाणी आणून तोंड फिरवून) अग कांचन-
माले ! ह्या वेळेसू हा सनां असें बोलत आहे. आतां
मला ओळखल्यावर कोणत्या प्रकारें बोलिलें तें तूच
ऐकशील. काय मे बई ! पुरुषाच्या जिभेला हाड नाही.

कांच०—बाईसाहेब ! असेंच आहे. साहसी पुरुषास दुष्कर
काय आहे.

विदू०—अगे सागरिके ! तूं स्वस्थचित्त होऊन माझे प्रिय मित्रा-
बरोबर बोल. आजपर्यंत सर्वकाळ रागात असणाऱ्या-

त्या देवी वासवदत्तेच्या दुर्धनानीं पावे कान अगदी
जासून गेलें आहेत. त्यांस तूं आल्या मधुर भाषणांनी
आनंदयुक्त कर.

वास०—(रोषानें एकीकडे वळून विदूषकाकडे बोट वळवून)
काय रे कांचनमाळे ! मी कडू बोलणारी आहे झाले,
आणि हा मेला वर्साक गोड बोलणारा !

कांच०—(एकीकडे वळून विदूषकाकडे बोट हालवून) गेल्या
लुब्ध्या ! ह्या बोलण्याची नीट अ ठवण ठेव.

विदू०—(वर पाहून) मित्रा ! पहा पहा, हा रागावलेल्या कामि-
नीच्या गालाप्रमाणें ताम्रवर्ण व सर्व दिशा प्रकाशित करीत
होत्सता भगवान् मृगलाच्छन चंद्रमा उदयास येत आहे

राजा—(चंद्राकडे पाहून सस्रृह होत्सता) प्रिये, पहा पहा.

पद—(मालकंस त्रिवट.)

तव वदनानें कांति हिरोनी, सकल घेतली राग
धरोनी ॥ ध्रु० ॥ गिरिवारि राहुनी उभा विधु जणुं
करि शोकानें कर वरि धरोनी ॥ १ ॥

(आगली) हे प्रिये ! उदयास पाणान्या ह्या चंद्रानें आलें
केवळ जडत्व दाखविणें नाहीं नरें; कां क्षणशील तर—

पद—(दादरां.)

काय पद्माची हरित नाहीं कांती, काय नेत्रांला देत
नाहीं शांती ॥ वृद्धि नाहीं कीं मकरकेतनाची, दर्श-
नंचि केवलं करित साची ॥ १ ॥ एक असतां तव
वदन हें जनाला, चंद्र दुतरा हा उगवतो कशाला ॥

सुनेचा तो गर्व जरी मर्नो वाहे, तुझ्या अधरोष्ठीं तीहि
वसत आहे ॥ २ ॥

वास०—(रागानें तोंडावरचं बुगळा एकीकडे कळन) प्राणनाथ !
मी खरोखरीच सागरिका आहेन नाहीं बरें ? मनांत साग-
रिका आहे व्हाणून जिकडे तिकडे तुझाला तीच दिसने.

राजा—(वासवदत्तेन पाहून खजील होऊन मनांत) हाय हाय !
काय गोष्ट झाली ही ! कोण, वासवदत्ता ! (उघड) मित्रा
वसन्तका ! हें कायरे ?

वास०—महाराज ! मला प्रिया कशास क्षणतां, आणि क्षमा कशास
मागत ! जी आपली प्रिया झाली आहे तिची क्षमा मा-
गवी ? मी प्रियाती नव्हे आणि क्षमा करण्याचा आवि-
कारही मजकडे राहिला नाहीं.

विदू०—(मनांत) आतां येथें काय करावें ? असो; आतां असें बो-
लतों (उघडपणें) नाईसाहेब ! आपण थोर आहां,
ह्यासाठीं एकवेळ माझ्या मित्राचा अपराध क्षमा करावा.

वास०—श्रेष्ठा वसंतका ! ह्याचा कसला अपराध ? त्यांची आणि
त्यांच्या प्रियकरणीची पहिली भेट व्हावयाची, त्यांत तस-
ल्या अपूर्व सुखास मी विघ्न केलें, ह्यामुळें मीच त्यांची
अपराधी आहे, त्याची मजवर क्षमा करावी.

राजा—मला त्वां अपराधांत धारिलें आहे, तेव्हां बोलायास तोंड
उरलें नाहीं; नथापि माझी तुलाही हीच विज्ञापना आहे कीं,

पद—(मांड धुमाळी.)

लाक्षारसकृत तव चरणींचा रक्तवर्ण काढाया,
प्राणेश्वरि मी समर्थ आहे तुझिया पङ्क्ति पायां ॥

परी वदनीं जो रोषें आला आहे कसें तयातें,
दूर करावें हे मज न सुचे जरी करिशी न दयेतें ॥१॥

(असें झणून तिच्या पायां पडतो.)

वास०—(हातानें त्याचें निवारण करून) उठावें उठावें, ह्या वेळेस
मीच निर्लज्ज आहे कीं महाराजाचें असें हृदय जाणून
गुन कोप करितें, तर महाराजांनीं येथें स्वरथ बसावें, मी
जां (जावयास निघते.)

कांत०—आईसाहेब ! महाराजावर कृपा करावी; महाराजांनीं तुम-
चा चरणावर मस्तक ठेविलें असतां जर आपण त्याचा
त्याग करून जाल तर खचीत आपणां पुढें पश्चात्ताप
होईल.

वास०—हो एकीकडे मूर्खें, तुझा काय समजतें ? येथें रागाचें
किंवा पश्चात्तापाचें काय कारण उरलें आहे ? आतां चल
मुकाट्यानें. (निघून जाते)

राजा—मिथे ! प्रसन्न हो, क्षमा कर.

विदू०—हे मित्रा ! ऊठ ऊठ, ती देवी वामवदत्ता गेली निघून.
आता येथें व्यर्थ अरण्यरोदन कशासाठीं करतोस ?

राजा—(मुख वर उचलून पाहून) काय ? देवी मजवर प्रसाद
केल्यावाचून गेली ?

विदू०—असें कां बाबा झणतोस ? आली तिच्या हातून माग न
खातां सुटलों, हा काय लहान प्रसाद समजावयाचा ?

राजा—चल मूर्खा ! अशी माझी थट्टा करतोस काय ? तुझ्यामुळे
मला हा सगळा अनर्थ प्राप्त झाला.

पद—(लावणीच्या चालीवर.)

मानलालनादिकें जोडिलें तिथेच्या प्रेमातें ॥

कयीं दुखविलें नाहीं विप्रियकरुनी तिच्या चित्तातें ॥ १

मानवती ती पाहुनी आजी माझें अयोग्य कृत्य ॥

न साहुनिपां अपमानातें प्राणा सोडिल सत्य ॥ २ ॥

बहुदिवसांचें दृढ प्रेम जें अकस्मात तुटतां तें ॥

असह्य दुःखा करुनि जिवाच्या नाशा कारण होतें ॥ ३ ॥

विदू०—देवी वासवदत्ता फार रागावली आहे, आतां काय करील कोणजणें ? सागरिका तरी जिवंत राहते कीं नाही याचा मला संशय वाटतो.

राजा—(दुःखाचा उसासा टाकून) मित्रा ! मलाही तोच घोर लागला आहे.

(इनक्यांत वासवदत्तेचा वेष धरून सागरिका येते.)

साग०—(भयानें) देवी वासवदत्तेचा वेष घेऊन समीतिशा-
ळ्यासून बाहेर निघालें असतां मला कोणी पाहिलें नाही
बरें झालें, पण आतां काय करीं (डोळ्यांस पाण्यां भाणून
चिंताकांत होणे)

विदू०—मित्रा ! अगदीं गुंग झाल्यासारखा उगीच कां बसलां ?
आ प्रसंगीं कांही तजवीज कर.

राजा—मित्रा ! मी नीच योजना करीत आहे.

साग०—(विचार करून) ह्या वेळेस हें योग्य आहे की, आपणच
आपणास गळफांस लावून घेऊन मरारें. मी निचा वेष
घेऊन राजास एकांनीं येऊन भेटण्याकरितां आलों हें
वर्तमान देवी वासवदत्तेस समजल्यावर ती माझी व
सखी सुसंगता हिची अप्रतिष्ठा करील ती सोसावी हें
नीट नाही, तर आतां मी अशोक वृक्षाखालीं जाऊन
मनांतिल गोष्ट करतें. (तिकडे जाते.)

राजा—मित्रा ! देवीला प्रसन्न केलें पाहिजे, दुसरा उपाय दिसत नाही. तर भाता चळ तिकडेसच जाऊ. (दोघे जावयास निघतात.)

विदू०—(काहीं ऐकिलेंसें करून) उभा राहा उभा राहा, कोणी आल्याची चाऊळ ऐकूं येते; मला वाटतें देवीला पक्षात्ताप होऊन ती माघारी गेली असावी.

राजा—मित्रा ! ती देवी उदार स्वभावाची आहे, झणून कदाचित् तसेंही घडेल, तर लौकर जाऊन पहा.

विदू०—बरें पहातों. (पुढें जातो)

साग०— पद—(अंजनी गीत.)

माधविलता हातीं घेउनी, भशोकवृक्षा फांस लावूनी ॥

प्राणा दवडूं या देहांतूनी, इच्छितसें मी ॥ १ ॥

हे तात हे देवा धांदा, अनाथेचा हेतू पुरवा ॥

अंतर्काळिचा प्रणाम द्यावा, इच्छितसें मी ॥ २ ॥

(असें झणून तो फांस गळ्यांत घालिते.)

विदू०—(निळा पाहून) कोण ही ! देवी वासवदत्ता ? (घावऱ्या घावऱ्या मोठ्यानिं राजास हाका माळून) अरे मित्रा ! धाव धाव लवकर; ही देवी वासवदत्ता गळफांस लावून प्राण देत आहे. चळ चळ लवकर.

राजा—(घावऱ्या घावऱ्या जवळ येऊन) मित्रा ! कोठें आहे, कोठें आहे !

विदू०—ही पहा, ही पहा !

राजा—(निच्या गळ्यांतला फांस काढून मोठ्या ममतेनें) अगे वेढे साहस करणारे ! हें काय भलेंच करतेंस ?

(मैरवी त्रिवट.)

तव कंठी पाशातें, पाहुनि कंठांत येति मत्प्राण ।
करिशिल साहस ऐसैं, जरि तरि माझी असो तुला आण ॥ १ ॥

साग०— पद—(उद्धवाशांतवन या चालीवर.)

पाहुनियां सुंदर वदना, इच्छितसें इह सुखसदना ॥
दर्शनें मी कृतार्थ झाल्यें, सोडितेंचि प्रेया प्राणा ॥ १ ॥

राजा०—(हर्ष पावून) कोण माझी प्रिया सागरिका ? हे सागरिके !
(असें झणून निचा गळ्यानील कांस ओढून घेऊन)

साग०— पद—(कलिंगडा.)

प्राणवितावा तूं मजला, सोडसोड या दासीला ॥ ध्रु० ॥
पराधीनीच जन हा केवळ, सजला मरणांला ॥ १ ॥
मरणसंवि हा अपूर्व आहे, ना ये कधिं हाताला ॥ २ ॥

राजा—

पद.

नको नको हें साहस ऐसैं कळूं नको बगडे ॥
सोड सोड हा पाश गळ्याचा सत्वर ये इकडे ॥ ध्रु० ॥
कांगे ऐसैं साहस करिशी सांग सखे मातें ॥
पडलें आहे असें कोणतें दुःख तुझ्या वरतें ॥ १ ॥
जिला पहाया फारचि झाली उत्कंठा मजला ॥
पाश गळ्यामधें घेशी पाहूं काय अशा तुजला ॥ १ ॥
प्राणबलभे मम प्राण हे पाहताती जाया ॥
बाहुपाश तरि कंठी घालीं तयांशि रोधाया ॥ ३ ॥

(असें झगून निचा बाहू ओढून गळ्यात घालून) सखे ही
अम्हावाचून वृष्टि झाल्यासारखें झाले !!!

विदू०—मित्रा ! असें खरें; जर अकाळची वावटळ होऊन देवीये-
णाऱ नाहीं तर.

(इतक्यात वासवदत्ता व कांचनमाला ह्या येतात.)

वास०—अग कांचनमाले ! महाराज माझे पायां पडले असतां
त्यांचा अठ्ठेर करून त्या येळीं आले खरी; पण आतां
त्या गोष्टीची बाई मला फार खरखर लागली आहे.
मी खरोखर निद्रुपणा केला, तर आपण स्वताच जा-
ऊन महाराजाचें सांत्वत करू.

कांच०—देवीतांचून असें भाषण कोण करणार आहे ? महाराज
अयोग्य रितीनें वागले तर वागोन, त्यांचा धर्म त्यांच्या
कडेस; पण बाईसाहेब ! आपण सज्जनपणानें वागत;
हें आपणास भूषणच आहे. चलां निघे. (दोघी पुढे
जातात.)

राजा—(सागरिकेस) हे सुंदारि ! आमचे मनोरथ अद्यापि निष्फल
करितेसना ?

कांच०—बाईसाहेब ! महाराज येथें जवळच बोलत आहेत. त्यावरून
असें वाटतें, तुमची समजावणी करण्यासाठीं ते येत
आहेत. तर आपण तिकडेसच चालां.

वास०—(हर्ष पावून) तर महाराजाचें दृष्टीत न पडतां पाठीं-
मागून जाऊन गळ्यास मिठी मारून त्यांस प्रसन्न करितें.

विदू०—अगे सागरिके ! आतां निर्भय होऊन स्वस्थपणें माझा
प्रिय भित्ताशीं सुखानें तरी दनि गोष्टी बोल.

वास०—(कोविष्ट होऊन) अग कांचनमाले ! सांगिकाही येथेंच
उभी आहे; तर ह्याचें काय भाषण होतें आहे, तें ऐकून
मग मी जवळ जाईन (असें झगून तेथेंच उभी राहतें.)

साग०— पद—(भैरवी त्रिवट.)

लटिका दाविशी प्रेमा, खसरा गुणधामा ॥ ध्रु० ॥
 प्राणाहुनि प्रिय देवी तिजशीं, कपट करुनि कां
 दुखविशी, सोडुनि दे हट निकामा ॥ १ ॥

राजा—अगे! तूं खोटें बोलतेस पहा.

श्लोक—(भैरवी.)

कंपा म्यां दावियेलें बघुनि उर तिचें कांपतां रोदनानें,
 मोना आलंबितां ती मधुर वचन मी बोललों आर्जवानें ॥
 रोवें देखोनि वक्रा भुकुटि परि तिच्या लागलों नम्र भावें,
 हा तो लौकीक सारा वरिल परि खरी प्रीत ती तूज गावे ॥ १ ॥

वास०—(जवळ जाऊन रोषानें) महाराज ! फार योग्य
 भाषण केलें.

राजा—(तिला पाहून खजीऊ होऊन) देवि ! निष्कारण दोष
 ठेवणें तुला योग्य नाही; तुझ्यासारखा वेष पाहून तूंच
 अहिंस असें समजून मी येथें आलों; तर आतां क्षमा कर
 (असें झणून पायीवर पडतो.)

वास०—(रोषयुक्त होऊन) महाराज ! उठा उठा आतां, वरील
 लौकीकाच्या त्रासांत आपण कशास पडतां उगीच ?

राजा—(मनांत) काय? हेंही देवीनें ऐकिलें; तर आतां कोण-
 त्याही प्रकारें देवीचा प्रसाद करून घेण्याच्या उपायाची
 आशा उरली नाही. (तोंड खाली घालून बसतो.)

विदू०—हे देवी! मी खरें सांगतां, तूं आपणास फांस लावून माण
 देतेस असें तुझा वेषावरून मला वाटलें ह्यामुळें मी प्रिय
 मित्रास येथें आणिलें. हें माझें बोलणें खरें न वाटलें तर

हा प्रत्यक्ष वेलीचा फास पहा (असें द्वाणून तिला फास दाखवितो.)

वास०—अगे काचनमाले! द्याच वेलानें द्या ग्रासणाला थांबळून द्याला आणि द्या द्या पोरनीला पुढें घालून घेऊन चल.

कांच०—आज्ञा वाईसाहेब. (असें द्वाणून वसेतकाच्या गळ्यान फास घालिते आणि त्याला ताडण करून दगते)
मेल्या चौंबड्या? आतां आपल्या दाडगेपणाचें फळ भोग.
देवीच्या दुर्वचचनींनीं महाराजाचे कान कितळे द्वाणून तुंच झणत होतास ना! आतां आठवतें काय तें बोलणें?
सागरिके! तूंहि पुढे हो.

साग०— पद—(भैरवी.)

हृतभाग्या मी पापिणी दुर्धर ॥
पुनरपि कथिं मी पाहिन प्रियकर ॥ ध्रु० ॥
विपरित दैवाची ही करणी ॥ अडचाणि
किति द्या माझ्या मरणी, ॥ १ ॥

विदू०—(लिज होऊन) हे मित्रा! देवी तर मला बांधून घेऊन चालली! मी अनाथ होऊन दुखात पडलों आहे, माझे स्मरण ठेव. (असें बोलून राजाकडे पहातो.)

वास०—(सर्सास घेऊन निघून जाते.)

राजा—(खेद पावून) काय संकट हें ?

श्लोक (भैरवी.)

स्नेहे त्पागुनि रुष्ट होउनि मनीं बोली तथा देविची,
किंवा सागरिका असेल छळिली रोषें तिनें जी तिची ॥
नेला बांधुनिपां वसन्तक हि तो येथून माझा गडी,
कोणाची करूं काळजी मज अतां नार्ही सुखाची घडी ॥ १ ॥

(असें द्वाणून निघून जातो.)

॥ तिसरा अंक समाप्त ॥

अंक ४ था.

(आसनावर बसलेला राजा येतो.)

राजा-(विचार करून)

दिंडया.

आणा वाहील्या गोड बोलिलेलं ॥ चित्तवृत्ती पाहूनि
वर्तिलेलं ॥ प्लान बदलं दैन्यही दाखविलं ॥ तिच्या
चरणावर शीर ठाविलं ॥ १ ॥ सख्यांनीं ही विन-
वणी बहुत केली ॥ परी तीची समजूत नाहिं
झाली ॥ रडुनि तीन निजकोर घालवीला ॥
अश्रुस टिलें जणुं धुवुनि टाकिलेला ॥ २ ॥

(उक्कटित होऊन यासोयास टाकून) ध्या वेळेस देवी वासव-
दत्ता तर प्रसन्न झाली, आतां केवळ सागरिकेची काळजी राहिली
आहे ! काय हो ?

पद-(झिजोटी विवट.)

अंभोजासम सकुमारा दिसतेही पद्मिनी ॥ ध्रु० ॥
कंठीं घालुनि करपाखा आलिंगितां भामिनी ॥ १ ॥
पाडिलीं हीं छिद्रं कामें बाणातें मारुनी ॥
त्यावाटे जणुं तटदयी बैसली जाऊनी ॥ २ ॥

(चिंतनकरून) मला क्षणभर कर्मणूक करण्यास भिन्नवसन्तक
होता तोही देवीनें बांधून नेला; तर आतां मी कोणापुढें बसून
रडों ? (उसापे सोडतो, इतक्यांत वसन्तक येती.)

विदू०—(इकडे तिकडे फिरून पाहून आश्चर्याने) हा माझा प्रिय मित्र निरंतर उत्कंठनें कृश जरि झाला आहे तरी याची शरीरकांति सुंदर दिसते. जसा काय द्वितीयेचा चंद्र तसा हा शोभतो; तर आतां मी जवळ जातो. (जवळ जाऊन) मित्रा! तुझे कल्याण असो; फार देवाची गोष्ट झाली कीं देवीच्या हातांत सांगडलीं असता पुनः तुला या डोळ्यांनीं पाहिलें.

राजा—कोण ? वसन्तक ? मित्रा! आत्मास काय ? मला भेट ये एकदां.

विदू०—(आलिंगन देतो.) मित्रा! देवी वासवदत्ता हिनें आज मजवर मोठा प्रसाद केला.

राजा—मित्रा! तुझ्या पोवासावरूनच समजलों की, देवीचा प्रसाद तुजवर झाला; पण सांग आतां, सागरिकेची स्थिति काय आहे ती ?

विदू०—(खिन्न होऊन खालीं तोंड घालतो.)

राजा—मित्रा! कां सांगत नाहीस ?

विदू०—मित्रा! ती वाईट बातमी माझ्यानें सांगवत नाही.

राजा—मित्रा! वाईट बातमी ती काय ? खरोखर निमें जीव दिला ? हा प्रिये सागरिके ! (सूर्जित होतो.)

विदू०—मित्रा! सावध हो, सावध हो.

राजा—(सावध होऊन डोळ्यांत पाणी आणून)

सावया—(मांड)

मत्प्राणानों मज मूर्खाला टाकुनि शीघ्र निघावे ॥ ध्रु० ॥

आतां तुझी सावध होऊनि माझे वचन करावे ॥ १ ॥

धांवा शीघ्र उशीर जरि तरि मग तुझी फसाल ॥

जातां दूर पहा कमलाक्षी उघीच रडत बसाल ॥ २ ॥

विदू०—मित्रा! वेड्यासारखें भलें न काय मनांत आणतोस? देवी
वासवदेवेनें त्या सागरिकेस उज्जनीस पाठविलें असें-
मी ऐकिलें; त्यावरून वाईट बातमी असें बोललों.

राजा—काय बोलतो, तिला उज्जनीस पाठविलें! देवी वासवदेवा
माझी कांहींच परवा ठेवीन नाहींशी झाली; पण मित्रा!
तुला कोणी सांगितली ही बातमी?

विदू०—मित्रा! ती मला सुसंगतेनें सांगितली आणि कांहीं एका
उद्देशानें ही रत्नमाला मजकडे पाठविली आहे.

राजा—मित्रा! दुसरा उद्देश तो काय? माझे सात्वत करावयास
पाठविली; आणि ती इकडे पाहूं.

विदू०—(ती त्यास देतो.)

राजा—(ती रत्नमाला घेऊन, निजकडे पाहून, ती आपल्या उरा-
शी धरून) अहा ! अहा !!

दिंड्या.

कंठदेशा पावूनि भट्ट झाली, रत्नमाला मत्समत्वास
आली ॥ तुरूप दुःखानें निज सखी गणून, मत्सूनचें
करित ही समाधान ॥ १ ॥

मित्रा! तूं ही आपल्या गळ्यांत घाल, हाणजे तिजकडे पाहून
आपल्या मनांत कर्मणूक करित जाईन.

विदू०—बरें आहे ? (असें हाणून ती आपल्या गळ्यांत घालतो.)

राजा—मित्रा! याउपर प्रियेचें दर्शन दुर्लभ झालें ना ?

विदू०—(कानावर हात देऊन भयाभीत होऊन) मित्रा! येथें इतक्या

मोठगानें बोर्लू नको न जाणो देवीच्या चाकर मागसां-
पैकीं कोणीं इकडे निकडे जवळपास फिरत असेल.

(इतक्यांत हानांत तलवार घेऊन वसुंधरा येते.)

वसुंधरा—(राजाजवळ जाऊन) महाराजाचा जयजयकार असो; म.
हाराज ! रुमण्वानाना माचा विजयवर्मा आणगास आनंदाचे
वर्तमान सांगण्याकरितां आला आहे. तो दूरवाजात
उभा आहे. आज्ञा होईल तर आत घेऊन येनें.

राजा—वसुंधरे ! येऊं दे आत.

वसुंधरा—आज्ञा महाराज (असें झणून निघून जाते; पुन्हा विजय-
वर्मास आंत घेऊन येते.) हे विजयवर्मा ! हे महाराज
समीप वसले आहेत. आण जवळ जावें.

विज०—महाराजाचा जयजयकार असो; महाराज ! तरवारच्य
पुण्यानें रुमण्वानास जय मिळाला.

राजा—विजयवर्मा कोसलदेश काबीज झाला ?

विदू०—होय, महाराजांचे प्रतागनें झाला

राजा—शाबास रुमण्वाना ! शाबास; मोठें काम त्यां थोडक्या
काळाने सांगितें.

राजा—वसुंधरे ! जा आणि योगंधरावण प्रगानास सांग कीं ह्या
विजयवर्मास उत्तम वक्षीस द्यावें.

वसुंधरा—आज्ञा महाराज ! (असें झणून विजयवर्मासह निघून जाते)
(तदनंतर कांचनमाला येते.)

कांच०—देवीनें मला सांगितलें आहे की, कांचनमाले ! महाराजा-
कडे जाऊन त्या ऐंद्रजातिकान भेटीव (राजाजवळजाऊन)
महाराजाचा जयजयकार असो; महाराज ! राणीसहेबांची
अशी विनंती आहे की, सर्वर्ण सिद्धिनामक गाढवी उज्ज-
नीहून आला आहे. तर आण त्याची भेट घ्यावी.

अंक ७ था.

६०

राजा—अग काचनमाले! बरें आहे. आम्हांसही गारुडी तमाशा पाहण्याची फार आवड आहे. तर त्या गरुडशास लवकर घेऊन ये जा.

काचि०—आज्ञा महाराज! (असें ह्मणून जाते व गारुडशास घेऊन येते.)

गारुडी—(आवणाऱ्या)

पद—(कालिंगडा दादरा.)

इंद्रचरणीं नमन असो, ऐंद्रजालिकास सदा, नमन कदां विसर नसो ॥ ध्रु० ॥ सकलभुवन कीर्तिनं भरलेसे ज्याच्या, नमन गुरु शंबरास नत पर्दीं मी त्याच्या ॥ १ ॥

(जवळ जाऊन) महाराजांचा जयजयकार असो; काय आज्ञा आहे?

पद—(भैरवी दादरा.)

भाणुं काय चंद्र इंद्र भूतलावरी, देऊं काय उडवु-
नियां गिरिस अंबरीं ॥ ध्रु० ॥ जलाशयांत अभिषेक
काय दाखवूं ॥ मध्यरात्रि दिनकरास गगनिं आणवूं,
मध्यान्हिं निमिड तिमिर काय सांठवूं ॥ काय असे
सांग दुजी आस अंतरीं ॥ १ ॥

विदू०—अरे मित्रा! सांग ऐस; ह्याच्या आवेशावरून तर हा मोठा चमत्कार करील असें दिसतें.

गारु०—महाराज! फार बोलून काय दाखवूं? जें जें पहाण्याची आपण इच्छा धराल तें तें आवणांस मी गुरुच्या सामर्थ्यानें दाखवीन.

राजा—अग काचनमाले! जाऊन देवांस सांग कीं हा गारुडी तुमचाच

आहे, आणि या ठिकाणी दुसरे कोणी नाही तर काहीं
एक संकोच न धरतो इकडेस यावे द्वाणजे तूं आणि मी
एकत्र बसून हा खेळ पाहूं.

कांच०—आज्ञा महाराज! (असें द्वाणून जाते आणि वासवदत्तेस
पेऊन घेते.)

वास०—(बसते.)

राजा—गाढवी बोवा! चालूंया खेळ; पाहूं या तुमचे काय कसब
आहे ते.

गाढ०—आज्ञा महाराज! (सभोवता मोराचा कुंचा फिरवीत
फिरवीत.—

पद—(माठकंस दादरा.)

कमलासन ब्रह्मदेव, कमलनयन वासुदेव, पशु-
ति हा अमरनाथ अप्सरा सकल देव ॥ १ ॥
(सर्व लोक आश्चर्य करून पाहूं लागतात.)

राजा—(आश्चर्याने)

श्लोक—(भैरवी.)

आला ब्रह्मा सरोजीं रजनिकर कलायुक्त हा
अंधकारी, आला दैत्यांतकारी सधनुरासिगदाच
क्रधारी मुरारी ॥ हाही ऐगवृत्ताच्या शिरें बसुनि-
यां मुख्य देवत्र आला, आले हे स्वस्त्रिणांशीं सह
अमर तिहीं व्यापिलें कीं नभला ॥ १ ॥

विदू०—(एकीकडे बळून द्वाणतो.) अरे बटकीचा पोरा गामडजा!
अरे! ह्या अज्ञा पोकळ आश्चर्याने काय फळ? तज्जा देवांना
आणि अप्सरांना कोण विचारतो? अरे! महाराजास संतुष्ट

करून वक्षस मिळवावयाचें असेल तर ती सगारिका दाखीव.

(तदनंतर वसुंधरा येते.)

वसुं०—महाराज! जय असो; महाराज! योगंधरायण प्रधानजींनीं अशी यिनती केली आहे कीं, विक्रमबाहु नामक भाल-
दारास बरोबर देऊन वसुभूति प्रधानास पाठविलें आहे;
तर या शुभ मुहूर्तावर त्याची महाराजांनीं भेट घ्यावी.
मीही इतक्यांत राहिलेलें काम उरकून मागाहून येतों.

यास०—महाराज! हें खेळ पहाण्याचें काम घटकाभर राहूंगा.
अगोदर माझ्या मामाचा हा प्रधान वसुभूति आला आहे
त्याची प्रागनाथांनीं भेट घ्यावी.

राजा—देवी! तूं झगतेस तसें कां होईना? (गारुड्यास) अरे
गारुड्या! अम्मळ तुझा खेळ बंद कर.

गारु०—(पुनः आपला कुंचा फिरवून) जशी आज्ञा होईल तथें,
(खळ आटवून जाऊं लागतांना पुन्हा बोलतो) माझा,
एक खेळ राहिला आहे तो अवश्य महाराजांनीं पहावा.

राजा—बरे आहे पाहूं.

यास०—अगे कांचनमाले! जा आणि यास चांगलें वक्षस देवीव.

कांच०—आज्ञा बाईसाहेब! (असें कणून गारुड्यास धेऊन
जाते.)

(नंतर वसुभूति व कंचुकी येतात.)

वसु०—(इकडे तिकडे पाहून आपणाशीं)

पद—(केदार त्रिवट.)

तुरंगहारी शोभती द्वारीं, दृष्टी लागली तेंच ओढिली,
अंबारीसह मत्त कुंजरीं ॥ ध्रु० ॥ मधुर गाना गायक करिती,

सुस्वर वादों वाजवितो किती, स्तुतिपाठक पहा वर्णितो
कीर्ती, वानुं तितो मी वैभव थोरी ॥ १ ॥

(विदूषकाच्या गळ्यांत रत्नमाला पाहून एकीकडे वळून विस्म-
यानें) बाभ्रव्या ! मला वाटतें कीं, हीच रत्नमाला जी तिहलेश्व-
रानें आपल्या कन्येस प्रस्थानसमयीं दिली होती ती.

बाभ्र०—हो तिजसारखी दिसते खरी; विचारूं का वसन्तकाला ?

तुला ही कोठून प्राप्त झाली काणून.

वसु०—असें विचारणें नीट नाही. वत्सेश्वराच्या घरीं काय रत्नें
थोडीं आहेत ? कधीं कधीं डागिन्यासारखा डागिना होतो,
तेव्हा नीच ही कशावरून ? दुसरी कशावरून नसेल ?
(गुंडे चालतो.)

विदू०—(राजाकडे दृष्टि करून) हे महाराज वत्साधिपतिं येथें
जसले आहेत, तर भाषण, जथळ जावें.

वसु०—(राजाजवळ जाऊन) महाराजाचा जय असो (असें
हाणून आसनावर बसतात.)

राजा—अमात्य वसुभूते ! तिहलेश्वर खुशाल आहे ना ?

वसु०—(वर पाहून आसोश्वास टाकून) महाराज ! म्यां हतभा-
ग्यानें काय विनंती करावी हें मला ह्या प्रसंगीं सुचत
नाहीं. (असें बोलून खालीं तोंड घालून बसतो.)

वास०—(वेदयुक्त होऊन आपल्याशींच) हागहाय ! ह्या वेळस
वसुभूति प्रधान काय दुःखाचें वर्तमान सांगितो नकळे-

राजा—वसुभूते ! इनके चित्ताकांत कीं झाला ?

बाभ्र०—(तोंड गळवून वसुभूतीस) काहीं वेळानें तरी सांगितलें
पाहिजे; मग आतांच सांगा हाणजे झालें.

वसु०—(डोळ्यांस पाणी आणून) महागज ! हें दुःखानें मनें

मान माझ्यानें सांगवत नाही, तथापि कसें तरी करून
सांगनों.

पद—(जिल्हा पिलु दादरा.)

मंदभाग सिंहलद्विप नृपाति कन्यका ॥
लज्जित रति पाहूनियां सुरा कौतुका ॥
रत्नावली प्रिय कन्यातृदय रंजिका ॥
वरिल हीस भोगील तो सागरांत भूमिका ॥

पद—(मालकंस त्रिवट.)

सिद्ध भविष्यकथना ऐकुनी, साम्योत्कर्षा कारण
जाणुनी ॥ ध्रु० ॥ उदयन पदरीं कन्यादांनीं, वारंवार
सिंहलेश्वर, प्रार्थिल्या परि वासवदत्ता, दुःख करिल
हैं ध्यानीं आणुनी, प्रधान युक्ती कधीं ना मानी ॥१॥

राजा—(वासवदत्तेकडे वळून) तुझ्या मामाचा प्रधान वसु-
भूति अशी खोटी गय काय सांगतो ही.

वास०—(विचार करून) प्राणनाथ ! खेडें कोणबोलतो हैं मला-
ही समजत नाही.

विदू०—तुम्ही कीं प्रधानजी ! मग तिचें काय झालें ?

वसु०—तदनंतर देवी वासवदत्ता जळाली अशी वार्ता यौगंधरा-
ण्य प्रधानानें उठवून ती कन्या महाराजांस देण्याकरितां
आणीत असतां समुद्रांत तुफान झाल्यामुळे गळवन फुटून
(इतकेंच बोलून रडत रडत स्वर्गीं तोंड घालून
वसवो.)

वास०—हाय हाय, आतां मी काय करूं ?

श्लोक—(भैरवी.)

करुं गत कशि आतां वाई रत्नावली मे,
कडकडुनि मला तूं देई आलिंगना मे ॥
झडकरि भगिनी मे भेटुनी बोल काहीं,
तुनाविण बघ माझा प्राण राहात नाही ॥ १ ॥

राजा—प्रिये धीर धर—पद—(भैरवी.)

पहा हे गति दैवाची आहे नवल परीची ॥ ध्रु० ॥
कंचुकी आणी मे वसुभूति उदधिमाजी मज्जन
पावती ॥ परि ते उभयही त्यांतुनि वांचति आली
प्रचिती याची ॥ १ ॥

वास०—आपण झगतां हें खरें, पण माझे असें चांगलें देव कोठचें ?
(इतक्यांत पडद्यापलीकडे शब्द होतो)

आर्या—(भैरवी.)

लवणपुरांत जळाली, देवी ऐसा प्रवाद जो उठला ॥
तो सत्य कराया जणूं, जालित अग्नी खराच हा सुटला ॥ १ ॥
राजा—(घाबरून) काय देवी वासवदत्ता जळाली ? हे भिये,
वासवदत्ते !

वास०—महाराज ! माझे रक्षण करी, रक्षण करा.

राजा— पद—(भैरवी दादरा.)

काय मला भूल पडली काय जाहलें ॥ ध्रु० ॥
असुनि जवळी देविस मी नाही पाहिले ॥
धीर धरीं धीर धरीं कुटिल कुंतले ॥ १ ॥

याम०— श्लोक—(भैरवी.)

रक्षावं भजल। ह्यणुनि सखया नाहीं पहा बोलिलें,
मी त्या सागरिकेस निर्दयपणें अंतःपुरीं कोंडिलें ॥
पार्थीं घालुनि झूखला ह्यणुनियां धावा तुझी सत्वरी,
ती जाईल जळोनि रक्षण करा नूपा दया ती वरी ॥ १ ॥
राजा—काय ? देवी सागरिका जळन आहे, तर हा मी निकडे
निवालों.

(सर्व जातात.)

(तदनंतर पापां मिड्या पातलेजी सागरिका येते.)

साग०— पद—(भूय दादरा.)

अवचित हा काय वदूं अनल पेटला ॥ ध्रु० ॥
काय करूं वाई फार जवळ पातला ॥ १ ॥
दैव थोर ह्यणुनि असा समय ठेपला ॥
दुःख सकल सहज जाय हें समाप्तिला ॥ २ ॥

राजा— पद—(सिंध भैरवी. दीपचंदी.)

परि वेष्टित ही सागरिका तशी, अनलाभ्यंतरीं ॥
हरिणी जैशी ॥ ध्रु० ॥ तत्सन्निध मी क्षण जा-
उनियां वांचवितों तिज वन्हितुनियां ॥ परि० ॥ १ ॥

साग०—पद—(उद्धवा शांतवनकरजा या चालीवर)

पाहुनियां सुंदर वदना, इच्छितसे इह सुखसद-
ना ॥ ध्रु० ॥ दर्शनें मी कंतार्थ झालें, सोडितेंचि
प्रेया प्राणा ॥ १ ॥

राजा—

पद—(लावणी भूप.)

मानसों भय ना धरि प्रिये तू, धीर धरुनियां
धूमपुंज हा सहन करी क्षणभरी ॥ ध्रु० ॥
वसनांचल हा धरी अनल मे शृंखलपुत हे मृदुल
चरण तव अडखळती किति तरी ॥ आलिंगन
झडकारि मला दे, क्षण न लागतां कमललोचने
नेतों तुज सत्वरी ॥ १ ॥

पद—(भैरवी दीपचंदी.)

जवळीं येउन पावक तुजला, शक्त न दहना क-
ळलें मजला ॥ शरीर जें मम तप्त जाहलें, तव
तनुस्पर्शे शीतल केलें ॥ १ ॥

काय हो चमत्कार हा ! इतकी चैतनेली आग एकाएकी कशी
नार्हीशी झाली बरें ? अहो अंतःपुर तर जलेंच्या तसेंच आहे. अरे ! ही
देवीही येथेंच आहे. वसुभूती, कंचुकी, वसन्तक वगैरे सर्वांत पाहून
मनांत मोठगा तर्काने विचार करून) हें का स्वप्न झणविं किंवा
गाखडी खेळ झणावा काय भसेल तें असो.

विदू०—मित्रा! झोत काहीं संशय नाही; हा खचीत गाखडी खेळ,
काकीं, तो बटकीचा गाखडी जाने वळेस बोलला होता कीं,
महाराज ! माझा आणखी धूक खेळ अरश्य पहावा झणून.
तोच हा खळ त्यानें दाखविला.

राजा—देवि वास्तवचे ! तुझे आज्ञेप्रमाणें आझी ही सागरिका येथे
आणिली आहे.

वास०—(हंसून) प्राणनाथ तुमचें तें सर्व मी समजलें.

वसु०—(सागरिकेस पाहून) तोंड फिरवून बाभळ्यास झणतो.)

बाभ्रव्या ! आगरा सिंहलेश्वर राजाच्या कन्येसारखी ही कन्या दिसते. नाही वरें ?

बाभ्र०—प्रधानजी ! माझ्याही मनात तसेंच येतें.

वसु०—महाराज ! ही कन्या कोठून आणिली ?

राजा—तें देवीस माहित आहे.

वसु०—देवि ! ही कन्या कोठून आणिली ?

वास०—प्रधानजी ! यौगंधरायण प्रधानां ही कन्या समुद्रांत सांपडली झणून सांगून माझे स्वाधीन केली आहे झणून आम्ही तिला सागरिका असें झणलों.

राजा—काय यौगंधरायणानें आणून दिली ? ती कोणतीही गोष्ट करणें ती मला विचारल्यावाचून कधीही करित नाही; मग हें कसें झालें असेल तें असो.

वसु०—(बाभ्रव्याशी) ज्या पक्षी आमच्या रत्नमालेप्रमाणेंच वसन्तकाच्या गळजानली ही रत्नमाला दिसते आणि ही कन्या समुद्रांत सांपडली असेंही बोलतात त्याअर्थी त्या दोन गोष्टींवरून उघड कळतें कीं, सिंहलेश्वर राजाची कन्या रत्नावलीच ही होय. (मग सागरिकेजवळ जाऊन)

पद—(जोगी.)

सागरिके हा लज्जाशीले, भाग्यशीले प्रणयवत्स-

ले ॥ काय दशा ही विपारित झालें, विधिहीनचि

मी पहाणें आलें, नशिवापुढती काहिं न चाले ॥ ४ ॥

साग०—(प्रधानास निरखून पाहून आणि डोळ्यांस पणी आणून) कोण अमात्य वसुभूति ?

वसु०—तोच फुटक्या दैवाचा मी.

साग०—(डोळ्यांस पाणी आणून.)

पद—(अंजनी गीत.)

हे तात हे जननी येई, विधिहीनेतं पदरीं घेई ॥

करुणा कैसी तुझा नाही, या अनाथेची ॥ १ ॥

वास०—(पावरून) हे बाभ्रूया ही ती माझी वहीण रत्नावलि कायरे ?

बाभ्रू—राणीसाहेब ! हो तीच ही.

वास०—अग ताई, सावध हो सावध हो.

राजा०—काय ! महाकुलीन आणि पराक्रमी असा सिंहलचा राजा विक्रमबाहु त्याची ही कन्या ?

विदू०—(रत्नमाला गाहून आपणाशीं) तीच पहिल्यानें माझ्या मनांत आले होतें कीं साधारण यःकश्चिन् मनुष्यास असा मौल्यवान् ढागिना कसा मिळेल द्वाणून.

वास०— पद—(भैरवी त्रिवट.)

करिंशी कां रुदनातें, सावध हो धरि धीरांनं ॥ ध्रु० ॥

श्रेष्ठा भगिनी शोक करिते, तुजसाठीं ती ढळढळ रडते ॥ प्रेमालिंगनदे दे तीतें ॥ १ ॥

वास०— लोक—(भैरवी.)

ये ये सागरिके सखी भगिनि तूं चित्तेस दूरी करीं,
बैस मांडिवरी अतां झडकरी माझ्या धरुनि करीं ॥

भारी निष्ठुरता मनीं न करिं तूं माझेवरी सुंदरी,
नातें लावुनियां सखे भगिनिचें मातें प्रिये सत्त्वरी ॥ १ ॥

साग०—(अडखळन चालल्यासारखें करते.)

दास०—

श्लोक—(भैरवी.)

बहुत मज सख्यारे वाटते लाज आतां,
 लयकरि तरि काढीं शृंगरा प्राणनाथा ॥
 अहह किति तरो मी निर्दया अंतरंगी,
 विनति करितसे मी जोडुनी पाणिलग्नी ॥ १ ॥

राजा—देवीचा आज्ञा कोण मान्य करणार नाही. (असे झणून
 सांगी केच्या पायांनील विड्या काढितो.)

दास—योगंधरायण प्रभानानें इतके दिवस मला फार दुर्जन
 केलें; त्यास डोकक असून त्यानें ही गोष्ट मला सांगितली
 नाही, गुप्त ठेवेली हा दांष त्याजकडे आहे.
 (तदनंतर योगंधरायण प्रभान येतो.)

योगंधरायण— श्लोक—(भैरवी.)

देवी स्वर्गस्थ झाली क्षणुनि उठविली म्यां कुवार्ता
 मृषाची, स्वाभिप्रीती जडापा तिजवरि भुगिनी
 कष्टवीली हि तीची ॥ पृथ्वीच्या राज्यलांभे जारि
 बहुत मनीं हर्ष पावेल देवी, वाटे चिचीं तथापी
 वदन तिजपुढें दाखवूं आजि कैवी ॥ १ ॥

बागिंनीं राजसेवा पत्करिली आहे म्यांस आज्ञा थोर थोर माण-
 सांनीं सुद्धां मनें दुख्खाचीं लागलीं. (जखळ जाऊन) महाराजाचा
 जयजयकार असो. गहागज ! आपणास न कळतां कोही गोष्ट केली
 आहे त्याची क्षमा करावी.

राजा—मला न कळतां काय केलें तें सांग ?

योगंध०—

पद—(भैरवी त्रिवट.)

श्रवण करा गोष्टीतें, वत्सराज नृपते ॥ ध्रु० ॥

सिंहलवतिची उपवर कन्या, रत्नागालि ही बुधजनमान्या,
वारिल जयाला नृप तो धन्या, पावेल सार्वभौम पदातें ॥१॥

पद—(भैरवी दीपचंदी.)

यापरि भाकित सिद्धें केलें, श्रवणीं बडलें तुझांसि
कथिलें ॥ ध्रु० ॥ सकीयलाभा कन्यासुल हें, प्रायिपल
परि मान्य न केलें ॥ १ ॥

राजा—तेव्हा तुझीं काय केलें ?

यौगं०— पद—(भैरवी दादरा.)

लवणपुरीं पट्टराणी दहन जाहली, अनृत मात चोहिकडे
स्यांचि उठविली ॥ ध्रु० ॥ दूतमुखे नृपतीकणीं जाण पाडिली,
दारिद्र्यादानविधी युगुत सुचविली ॥ १ ॥

राजा—यौगंधरायणा ! झाल्ले मी सर्व ऐकिले आहे. पण
सो कोणती गोष्ट मनात आणून वेचीचे स्वाधीन झाला
केलें बरें ?

विदू०— मित्रा ! प्रधानजीवा अभिप्राय मी जाणला. तो सांगायला
नको. हें उषः समजनें कीं, ही कन्या अंतपुरीत ठेविली
झाणजे तेथें बारवार आण जात तेव्हा ती सहज आ-
पल्या दृष्टीस पडेल.

राजा—का प्रधानजी ! तुमचा अभिप्राय वसन्तकानें बरोबर ता-
डला. असाच ना !

यौगं०—होय, असाच महाराज.

राजा—यौगंधरायणा ! मारुडगानें खोटी भाग लाविली ही तुझीच
मसलत दिवते.

यौगं०—होय महाराज ! तेही खरे आहे, पंतु—

पद—(भैरवी अन्नतोरेबाके, या चालीवर.)

अंतःपुरीं कोंडुनी ठेविलें कां इजशीं, कारण सत्रल ऐक
राया सांगतों तुजशीं ॥ ध्रु० ॥ मम हेतू तिस नयनीं
पाहुनी, पाणिप्रदणा पुढती करुनी, सार्वभौम पद अखंड
पावुनी, सुखभोगिणी ॥ १ ॥ देवीची ही भगिनी ठरली,
संशयवृत्ती सकल निमाली, आत्तेवांचुनि कार्ये केलीं,
क्षमा करावी या दासासी ॥ २ ॥

वास —प्रधानजी ! हें स्पष्ट कां सांगत गाहीं? की रत्नावलीने
प्राणनाथार्शी लग्न करून दे द्याणून

विदू०—हे देवि ! स्वा प्रधानाचा अभिप्राय बरोबर जाणला.

वास०—अग्रे ताई ! रत्नावली !—

पद—(भैरवी दीपचंदी.)

ये ये भगिनी भेट तूं मजला, पाहुनि तुजला आनं-
दोद्भव पोटीं झाला, त्रिभुवनजठरीं कधिं ना माये ॥ १ ॥

(असें द्याणून भावल्या आंगावरचे डायिने काढून निच्या अंगा-
वर घालते आणि निला हातीं धरून राजाजवळ जाऊन.) मरा-
राज द्या रत्नवलीचा स्वीकार करावा

राजा—कोण देवीच्या प्रसादाचा बहुमान करणार नाही (असें
द्याणून सागरिकेचा स्वीकार करतो.)

वास०—

पद—(अंजनी गीत.)

आईवाप हीचे दोन्ही, जवळी आस नसती कोणी ॥
दासी विनवी कर जोडोनी, प्राणाहुनि इस प्रियमा-
नूनी, संगोपन करणें ॥ १ ॥

(असैं झणून तिला राजाचे स्वाभंग कारने)

राजा-देवीची आज्ञा शिरसा मान्य आहे.

विदू०- (हर्यभरित होऊन नाचूं लागतो) वहावा ! मित्रा ! तुझा
जय आतो जय असो, काय मौज ही ! माझ्या मित्राच्या
हस्तगत आज सर्व पृथ्वी झाली काय ! पहा !

वसु०-हे राजकन्ये रत्नावली ! वासवदत्तेच्या पाया पड.

साग०- पद-(भैरवी निवट.)

अपराधी मी देवीची, लाज मला बहु पाची ॥ ध्रु० ॥
श्रेष्ठ भगिनी शोक करिते, मजसाठी ती ढळढळ रडते ॥
करं काशि समजुत तीची ॥ १. ॥

वसु०- पद-(भैरवी निवट.)

नृपकन्ये हे सुभगे देवी पदलीन होईगे ॥ ध्रु० ॥
सर्वभौमपद प्राप्त तुला हं, पाहुनि अन्य काहीं नलगे १

बाभ्र०- पद-(भैरवी दादरा.)

मानसोदार सदा धन्य माउली, देवि तूं दीनजनां सुखद
सांवली ॥ देवी ती संबोधन पाहे देउनी, अन्य कोणा
शोभेना तुजवांचुनी ॥ १ ॥

वास०-(रत्नावलीस आलिंगून, देवि ! असैं संबोधन देते.)

पद-(भैरवी दादरा.)

मत्समान देवि तूं धर्मचारिणी, होउनिपां पतिसेवा
ध्यानि आणुनी, सद्धर्मी वर्तन करि पाव सुखधनी,
ऐक्यभाव वृद्धार्थ धरी, भेट दे ज्ञानी ॥ १ ॥

यौगं०—महाराज ! भाणखी आपलें काम काय राहिलें आहे ?

पद—(विवट भैरवी.)

भाजि भी धन्य जाहलों, स्वामिकार्यभागोदाधि तरलों ॥ ध्रु० ॥
महाराजा तव सकल मनोषा, पुरली उरली कांहीं आशा,
पूर्ण कराया सजलों ॥ १ ॥

राजा—बाबूनही दुमरें प्रिय करावयाचें आहे काय ?

श्लोक—(भैरवी.)

केला विक्रमबाहु आत्मसम त्या शत्रूस कीं जिकिलें,
जें आणी पृथ्वीपतीत्व सह तें स्त्रीरत्न संपादिलें ॥
देवीच्या वृद्धरास हर्ष भगिनी लाभें हि झाला महा,
मंत्री तूं असतां न कांहीं उरलें ज्याची करावी मृहा ॥ १ ॥

पद—(भैरवी दीपचंदी.)

सच्चित्सुखपद हातीं पावें, पाहुनि पर म्यां काय
स्पृहावें ॥ ध्रु० ॥ फलपुष्पानें वसुंधरा ही, पूर्ण असावी
लोक सर्वही, आनंदानें सदा बसावें ॥ १ ॥

(सर्व जाणून पडदा पडतो.)

॥ चतुर्थ अंक समाप्त ॥

(भरत वाक्य)

पद (भैरवी दादरा.)

धन्य तोचि विबुधमान्य शरण वासुदेवा ॥
 पाहे पाहे त्राहे त्राहे सकल देवदेवा ॥ ध्रु ० ॥
 मंदमती धुंद सदां सेवि विषयमेवा ॥
 ज्ञानकंद संग तुझा अंध मना व्हावा ॥ १ ॥
 चंड वीर्य दंड करी खंड पाप ठेवा ॥
 संड माळ सदय तृदय दासपदीं न्यावा ॥ २ ॥
 निगम छंद छंद नसे फंदही बेबंद नवा ॥
 ज्ञानगंध नाहिं पाहिं पाहिं माधवा ॥ ३ ॥
 नाथवान भाग्यहीन दीन लीन धांधा ॥
 'वासुदेव नारायण' पदरीं यास व्हावा ॥ ४ ॥
